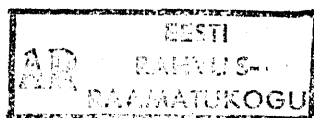

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

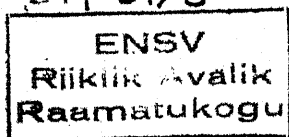
TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

KOLMASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1918—1919

SP 5173

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1918/9

XIII AASTAKÄIK

№ 8—9

Pühad kohad.

Ohvriiad.

Teisal ei ohverdatud ohvrid liht kivile ega Uku kivile, vaid ohvriaeda. Ohvriaed on tavalisesti iseäraliku aiaga ümberpiiratud koht õueaia nurgas, rohuaias, mõne korra aga ka kusagil maja lähedal koplis.

Ju Gutsloff kirjutab oma raamatus Võhandu allika juures leiduvast ohvriaiast, mis umbes 25 jalga igapidi mõõta; see ohvriaed esineb aga ühtlasi hiina (Bericht, 3).

Ohvriaed esineb püha paigana, kuhu keegi kutsu-mata külaline, neljajalgne sisse ei tohi pääseda seda reostama, ehk küll kasside eest ohvriaeda vaevalt võidi kaitsta. Mõne korra antakse ohvriiale ainult süld maad, teise korra võetakse püha paiga alla suurem maatükk, selle järele, kudas peremees heaks arvanud. Viru-Jaagupi Põlulas näituseks on ohvriaed 20 sammu pikk, 12 sammu lai. Võru pool esineb mõnes kohas tapuaed ohvriaiana. Jälle teisal peetakse ainult aia nurk puhtaks, pühaks paigaks. Kraasnamaal kasvab aia nurgas kadakapõõsas; põõsa ette on kadakane rist paändud, ka kadakane teivas. Teiba juures on kolm kivi, kuhu ohvrid pannakse.

Mingisugust roojast asja ei tohitud ohvriaeda visata, ehk muidu kardeti majarahvale varsti õnnetust tulevat. Kui ilus rohi ohvriaias ka kasvas, ei võinud ükski vikat ega sirp seda puutada. Ülepea ei lubatud mõnes kohas inimestki ohvriaeda minna, teisal ometi võis ohverdaja ohvriga alati sinna püha paika astuda. Kus ära keeldi ohvriai püha paika jalaga puutada, seal pandi ohver kaitseks ettetehtud aia üle püha maa peale maha. Kraasna rahva seas viib tavalisesti mees anda ohvriaeda; naine tohib ainult korra elus, laulatuselt tulles, sellele pühale paigale läheneda (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 74).

Ohvriaeda viidi ülepea kõiki neid ohvrid; mida muidu Uku vakka, Tõnni vakka, ohvrikivile pandi. Ohvriaed täidab seega ohvrikivi kohuseid, ainult suuremal ruumil. Helme Leebikul öeldi neid ohvrid „Poostle“ päralt olevat, Kraasnamaal aiaisa päralt.

Tarvastus oli vanasti Palu ja Rebaste mäe vahel tähtis ohverdamisekoht Toora aed; nüüd on sinna ainult suur kivi järele jäänud. Kivi ümbert maa seest on helmeid, rahasid ja tuleraud leitud. Vanasti kasvanud seal Toora aias võsastik, kust keegi ei tohtinud oksa murda. Korra murdnud üks tütarlaps laupäeva õhtul sealt võsast oksa ja visanud kodu paja alla tulde. Pajas valmistanud ta lehelist. Lehelisega pead pestes jäänud tütarlaps hulluks, räägib rahvas. — Mujal teab rahvas mõnes kohas aias ohvrite vastuvõtmiseks ohvrikivi olnud olevat ka kivivare.

Ohvriaeda tarvitasid niisama lätlased, sinna sarnaseid ohvrid viies kui eestlased ja ohvriaedadega niisama talitades. Härjgmäel oli ohvriaed, „mahjas kungs“, aianurgas. Mahjas kungsidele viidi peale Eestis tavalikkude ohvrite ka jüripäeval kanasulgi ja konta. Teisal anti mahjas kungsidele kanamunegi. Lätlastel olid niisugused mahjas kungsid ka vanade puude all, osalt vabadel kohtadel, aiad ümber, osalt põllu keskel (Inland 1836 nr. 39).

Mõnes kohas mujal austati kivihunnikuid, kivivaresid. Sarnane vare oli näituseks Saastnas; vare juure oli peale selle veel kivipost püsti pandud. Vare ja posti juures ohverdati iseäranis rohkesti 28. juunil. Ka Härjanurmes Tooma põllul tuntakse niisugust kivivaret ohvrikohana.

Muude kohtade kõiki ohvripaiku üheskoos, hiisi, ohvrikiva, ohvriaedu, Uku ja Tõnni vakka j. n. e. esitavad eneses Tarvastu kuulsad ahikotused. Mõnnaste külas peeti ahikotuseks metsatukka, teisal üksikut puud, jälle teisal koguni põsast. Sagedamini ometi hüütakse ahikotusteks kiva, kivihunnikuid, ahervarsi; viimsed seisavad mõne korra püha puuga ehk põsaga kõrvuti. Enamasti leidus ahikotus õues aianurgas ehk rohuaia nurgas kivivarena, harvemini väljas koplis, nurmel ehk ojakaldal. Mõnes kohas ilmus ahikotus laia ohvrikivi näol, teisal aga kerist meele tuletava kivihunniku kujul.

Ahikotusel käidi ahtmas, ahkmas, ahvmas, — muu rahva keeli anda viimas, ohverdamas — kas iga päev ehk ainult iseäralikkudel juhtumistel. Tähtpäevadel, nimelt tõnisepäeval, jüripäeval käidi väga hoolsalt ahtmas. Ohvriks viidi kõiki neid anda, mida mujal Uku vakka, Tõnni vakka, ohvrikivile ja hiide viidi. Hingedeõhtul pidi ahi-

kotus tingimata keedetud liha ja kækka saama, hingede-
aja algusel tanguputru. Ohverdati küll päevaajal, küll
öösel ja öhtul.

Tarvastu rahvas tundis kahesuguseid ahikotuseid: ühe
talu ahtmisepaiku ja üleüldisi. Enamasti igal Tar-
vastu talul oli oma ahikotus. Üleüldisi tarvitas kogu küla
ehk mitu küla kokku. Üleüldised leidusid Pillusel,
Mikupeetril ja Mõnnastes. Igaüks ahikotusest
möödamineja pidi midagi ahtma, ehk muidu käis ta kan-
nul õnnetus. Mida sagedamini ahtmas käidi, seda pare-
mini käis rahva arvamise järele ahtja käsi (Eesti Üliõpi-
laste Seltsi Album V, l. 85—97).

Paistus hüüti niisugust kivivaret tõnisemäeks ehk
hiiealtariks. Jäärjas ohverdati kivi-ahervarrelle.

Mõnes kohas sulas ohvriaed mõne kõrgema kohaga
nii-ütelda ühte, näituseks mägedel, kus vahel mingi-
sugune aed ohvriaeda kätte ei näidanud, vaid mäe kõrgem
paik niisugusena esines. Ebavere mäe hiies oli vististi
niisugune ohvrikoht, kui ka Läti Hindrek seda eraldi ei
nimeta. Taara sündimisest Ebavere hiies ja sealsetest ju-
malate kujudest kõneldes vaikib ta jumalate austamisest.
Rahvas teab, et Ebavere mäel vanasti palju ohverdatud.
Ohvrimägi oli ka Homuli Jumalate mägi, mille kohta
meil teated puuduvad, kas selle mäe otsas vanasti hiis
kasvas, või ohverdati seal niisama kui ohvriaias. Rápina
Maarjamäele viidi samuti ohvrid. Ennemuiste ohverdati
sellel mäel muidugi kellelegi Eesti kõrgemale olevusele,
Rooma usu valitsuse ajal nimetati ohvri saajaks Maarja ja
viidi talle ohvrid edasi, nagu varemini paganuse kõrge-
male olevusele.

Sedasama tuleb Vastseliina „päevapööramise-
mäest“ ütelda. Ohverdades paluti ühtlasi sellel mäel.
Palved käisid enamasti päikese poole, ehk ka ohvrid.
Palved vähemalt tunnistavad, et meil siin päikese kultu-
sega tegemist. Veel mõnel muul mäeharjal ohverdati,
ilma et see hari oleks iseäraliku ohvriaias kuju kannud.
Küngaste otsas jaaniõhtul söömine ja osa söögi mahamat-
mine tuletab ka ohverdamist meele. Ülepea täidab ohvri-
aia ehk ohvrimäe aset tihti küngaski.

Ülepea ohverdati igas kohaski tarbekorral. Arva-
takse, et maast, kus istunud ehk seistud, haigus ehk kär-
nad saadud. Haiget kohta vajutatakse soolaga ja viiakse
siis soola sinna, kust arvatakse tõbe olevat saadud. —
Oletades, et tuulest haigus tulnud, võetakse soola, keeru-

tatakse 3 korda ümber pea ja visatakse selle peale igamelja tuule poole laiali.

Laiuse Ollimäel ohverdati jaaniõhtul suitsetatud oimapäid ja villu.

Kirikud.

Paavstiusk püüdis paganatele ristiusku suupäraliseks teha, paganust ristiusku ära sulatada. Paganuse pühi paiku eest leides ei hävitanud preestrid ja mungad neid ära, vaid muutsid ristiusu kultuse paikadeks. Endistele ohvrikohtadele ei jaksatud muidugi igale poole kirikuid ehitada, aga ehitati ometi kabelid ehk kabelikesi ehk pandi kõige vähemalt rist ristiusu sümboliks püsti. Endises paigas ohverdama harjunud esivanemad ohverdasid koha välimise kuju muutmise järele sealsamas edasi.

Preestrid ja mungad tunnistasid ohverdamise kirikutes ja kabelites tarvilikuks, selätades, et niisuguse ohverdamise tõttu põllumehe saagile õnnistus tuleb. Nad lasksid vilja ja aiavilja, liha, mune, võid, liha, mett jne. altarile ohvriks tuua, just niisama kui esivanemad paganuse ajal olid harjunud seda oma kõrgemate olevuste meeleheaks ehk lepituseks tegema.

Ohvri saajateks nimetasid nad paganuse kõrgemate olevuste asemele ristiusu pühi isikuid ja martrid. Ei siis ime, et vanasti pühale paigale ehitatud kirikute, kabelite, kabelikeste ja ristide juure niisama sagedasti ohvid viidi kui hiiepuude alla ja ohvrikividele. Ju 1428 hakkas Rooma kirik ise, hiljemini evangeeliumi kuulutajad kabelite vasta sõda pidama. 17. aastasajal palusid evangeeliumiusu õpetajad Rootsi valitsuselt sagedasti soldatid appi kirikute ja kabelite juure paganuse jälgi hävitama. Mõne korra kuuleme niisugust appipalumist veel 18. aastasajal. Peale selle nõuavad mitmed kirikukatsujad kabelite ja kabelikeste hävitamist kui ka kabelite ja ristide asemete reostamist ja roojastamist. Veel 1812 arvab kirikuvalitsus tarvilikuks järgmise määruse anda: Kui kusagil paganuse kombeid ehk ebausklikku ohverdämist peetakse, peavad mõisnikud need puud maha raiuma ja ära põletama, kivid purustama ja laiali loopima, pärast aga maa laskma üles künnda, niisama lagunud kirikud ja kabelid ära lõhkuma ehk, niipalju kui võimalik, hoolt kandma, et neid kohti ebausklikuks otstarbeks kurjasti ei tarvitataks. Trahv ohverdämise ja muude paganikkude kommete eest tuleb olude järele määrata.

Mõnigi kabel ja kabelike langes hävitusele ohvriks, aga sellega ei lõppenud seal veel ohverdamine. Ööseti töid inimesed varemetele ja risti-aselele veel ohvrid. Mõnes kohas viisid ohverdajad oma annid koguni kirikussegi, ei ainult Rooma usu ajal, vaid isegi evangeeliumi valguse päevil. Kaua, kaua kestis võitlemine niisuguse paganuse ohverdamise vastu.

Vanad kirjad, nimelt kirikukatsumise - protokollid teavad niisugusest ohverdamisest palju kõnelda.

Paavsti ajast saadik näikse Rida la kirikus 17. aasta-saja esimesel poolel veel mitu altarit olevat. 1639 kirjutatakse, et kirikus kanele kõrvalisele altarile ohvrit viiakse. Ei päästnud kirikusse, pandi kirikumüüri pragudesse raha ja muid anda.

Risti kirikukatsumise-protokollis kaevatakse 1648, et selle kiriku juures Eestimaa kirikute seast kõige rökemini ebausupruukisid peetakse. Kaks pühapäeva pärast peetripauli-päeva tulla sinna väge kaugelt kokku ohverdama ja pidu pidama (Beiträge z. Kunde Est., L. u. K. V, l. 17). Helme protokoll 1668. a. kõneleb suurest ohverdamisest kiriku juures Maarja taevaminemise päeval. 1683 antakse määrus kõiki ohvrikohti roojastada ja rista hävitada. — Võnnus ohverdati 1680 kiriku nimepäeval, jakobipäeval; tihti käidi alasti ümber kiriku ja annetati vahast loomi. — Rõuge kirik seisis veel 1689 ööd ja päevad ohverdamiseks lahti. Issanda ihu päeval priisatakse ja prassitakse hirmsasti. Rahvast voolab sinna ligidalt ja kaugelt palju kokku, isegi Lätimaalt ja Venemaalt. Põlevad küünlad pannakse laua peale, ohverdatakse hulga-kaupa võid, juustu, mune, kooka. Ühtlasi esinevad sel puhul seal „õnnistuse andjad“, lausujad, soolapuhujad. Kiriku uste lukutamise järele pannakse ohvrid aknalauale. Ülepea peetakse Rõuges 17. aastasaja lõpul suurt paganusepidu, mis viimaks õlle ja viina lakkumisega lõpeb. — Nõo kiriku juures käiakse lauritsapäeval ohverdamas. Ohverdatakse iseäranis palju raha ja vaha. Tähtvere mehed viivad korra 4 leisikat vaha Nõo kiriku juurest ära ja müüvad Tartusse. — Põlva kiriku juure voolab maarjapäeval 8. septembril palju väge ohverdama. — Saarde kirikus austati ühes anumas leiduvat neitsi verd (Amelung, Geschichte der Stadt Fellin, l. 74). — Karuse kirikusse viskavad 1699 haigete loomade omanikud raha ja muid asju. — Lihula kiriku varemotel ohverdatakse 1691. aasta kaebtuse järele tõnispäeval.

Kabelid.

Palju enam ohverdati ometi kabelites ja kabe-likestes. Viimsed esinevad sagedasti just nagu Uku ehk Tõnni vakad. Märgi ohvrid — piima, sula mett, leent j. n. e. viidi vist vähemal määral neisse, kuivi ohvrid seda enam. Kabelitessegi ohverdamisest räägivad mitmed vanad dokumendid.

Eestimaa konsistorium kaebab 1647 Tallinna maapäevale, et endiste kabelite, aga ka ristide, hiite ja allikate juures palju ohverdatakse. Nimepidi nimetatakse Harjumaal Risti kirikut, Sõja Maarja kabelit Nigulas, Lauritsa kabelit Simunas, Olevi kabelit Karuses ja Pühtitsa kabelit Jõhvis. Virumaa kõige kuulsamaks kabeliks tuleb Sõja Maarja kabelit lugeda. 1647 aastal kirjutab Nigula õpetaja Schulbach selle kabeli kohta: „See on tõsi, et selle kabeli juures hirmust ebajumalateenistust peetakse ja heina-maarjapäeval väge Venemaalt ja mujalt siia kokku voolab abi otsima.“ 1663 kirjeldab Olearius ohverdamisest Sõja Maarja kabeli juures (Reisebeschreibung, 109); sellest on ju teises paigas kõneldud. 1667 kirjutatakse, et selles kabelis 20 inimest käisid üksteise järel altari ümber, vahaküünlad käes; sõgedad ja kurdid viskasid punast lõnga üles taeva poole. Selle tembuga lootsid nad nägemise, kuulmise tagasi saavat. 1698 kaevatakse uuesti suure ohverdamise üle kabelis. 1715 korratakse endist kaebtust (Beiträge zur Kunde Est., L. u. K. V, I, l. 20). Mitmest kihelkonnast voolas väge kokku Illuka Lahtepäa kabelisse ohverdama. Niisama kuuleme 1647 ohverdamisest Simuna Paasvere kabelis.

Viljandimaal ohverdati kõige rohkemini Suure-Jaani Risti kabelisse. Hupel kaebab 1774 (Topographische Nachrichten I, l. 156): „Kõiksugu vahakujusid panevad nad müüride aknaaukudesse. Siin nähakse sigimata naised alasti müüri ümber tantsivat, teised söövad, joovad, teised uidaavad metsas.“ Veel 1827 kirjutab Suure-Jaani õpetaja, et kabeli varemetesse uudsevilja, riidetükka, raha j. n. e. viiakse (J. Jung, Kodumaalt VI, l. 42). Iseäranis rohkesti ohverdati 2. mail (Inland 1836 nr. 45).

Läänemaal olid ohvrikabelitest kõige kuulsamad Nigula Kirimäel ja Olevi kabel Saastnas. Mõlemad andsid tihti põhjust kaebamiseks. 1645 kirjutatakse, et Kirimäele kaugelt väge kokku voolab ohverdama. 1690 kaevatakse uuesti, kusjuures ühtlasi ohverdamise põhjus nimetatakse: karjaõnne pärast. Peale

selle peeti seal ohverdamise puhul pidu; mõne korra üürgas pidul 8—12 torupilli korraga (Beiträge, V, I, l. 35). Saastna Olevi kabeli kohta kirjutatakse 1593, et sinna Saare-, Kura- ja Ojamaaltki väge kokku voolab ohverdama. 50 aastat hiljemini kirjutatakse, et Saastnas paganus Eestimaal kõige lopsakamalt õitseda. Jälle 50 aasta pärast kaevatakse, et seal 28. juunil kivivarel ohverdatakse. Ohverdamisest loodetakse viljale ja loomadele sigidust (Beiträge V, l. 36—37). — Martna Lähtru kabeli kohta kirjutatakse 1642, et sinna olevipäeval ohvrid viiakse, niisama ka Riude kabelisse. Mihkli Kõpu kabelist kuuleme veel 1708 niisugust lugu.

Pärnumaal oli tähtsam ohverdamisekoht Reinsi kabel. Seal peeti tõnisepäeval suurt ohvripidu; söödi, joodi, ohverdati leiba ja väikest hõberaha kivialtarile. Ka jüri-, tooma- ja tuuleristipäeval ohverdati seal (Postimees 1899, nr. 65, V. Reiman). Ülepea oli meie maal vanasti mõnda Antoniuusele pühendatud kabelit ja neis igaühes ohverdati tõnisepäeval. Antoniuuse kabelitesse kanti niisugusel puhul küll seapäid, küll seakintsa, küll muid sealiha tükka. Katoliku usu ajal asus suurema kabeli juures tihti munk. Niisugune mees soovitas iseäranis seakintsude ohverdamist pühale Antoniuusele.

Urvaste kirikukatsumise-protokollis öeldakse 1647, et elanikud tõnisepäeval Püssniku kabelisse seapäid viivad; sealsamas on „Loja kerck“, kivihunnik, kuhu paljud tulevad ohverdama; Rumme kabelit kästakse ohverdamise pärast ära hävitada. Pärnu-Jakobi kirikukatsumise-protokollis öeldakse 1684, et Vahenurme kabelis tõnisepäeval ohverdatakse. Samasugust lugu teatatakse Vana-Kariste Tõnise kabelist.

Reinsi kabeli kõrval tuleb Karksi Anna kabelit veel teiseks tähtsaks ohvrikohaks Pärnumaal arvata. Anna kabelis ohverdati annapäeval. Sel puhul kogus sinna palju rahvast kokku, tehti „õitsetuled“, karati karjaõnne pärast läbi tule, priisati, mängiti torupilli, tantsiti. 1640 kaevatakse, et Anna kabeli juures jaaniõöl 20 vaati õlut ära joodud. Ühtlasi antakse käsk kabelit ära lõhkuda (J. Jung, Muinasaja teadus II, l. 33). Aga veel 1683 kordub kirikukatsumise-protokollis kaebtus, et Annamäele annapäeval kokku tullakse ja sinna raha ohvriks viiakse. — Jaaniõosisest ohverdamisest räägitakse ka Palamuse kihelkonnas 1680. Nimetamata kabeli juure tulla rahvas jaaniõöl kokku ja ohverdada peale muu palju vaha: Põlva kirikukatsumise-protokollis tähendatakse 1646, et

Lausitsi kabelist rentnik iga aasta 2—3 leisikat ohverdatud vaha ära viib.

Roosas kaevatakse 1689, et Issanda ihu päeval palju väge kabeli juure kogub, küünlad lauale põlema süütab, vaha, võid, piima, mune, juustu, kooka j. n. e. ohverdades. Kambja Prangli kabelis käiakse ristipäeval ohverdama. Kambja Risti kabeli kohta kirjutatakse, et seal veel 1721 kivi peal ohverdatud. Keegi õpetaja — vist Sutor — lasknud ohvrikivi järve veeretada. Sellegi pärast kestis ohverdamine teisel kivil edasi. Oriku mõisa ligidal on praegu alles see teine kivi näha. — Otepää Ilmjärve kabeli ümber käitatakse 1683 vigaseid hobuseid ja ohverdatakse nende terveksaamise pärast. Kadripäeval ohverdatakse seal lamba õnne pärast. Võnnu õpetaja kaebab 1634, et ta ise näinud, kudas Kaugositsis lauritsapäeval inimesed ohverdanud ja põlvili roomanud; kuhu ohvrid jäänud, talle teadmata. Ohverdajate hulgas näinud ta mitmed tuttavad isikud; neid nuhelnud ta.

Kuusalus käisid merele minejad ja merelt tulijad neemel Kolju kabelis kalaõnne pärast ohverdama. Ohverdamisest muul põhjusel Kolju kabelis ei kõnelda. Nii sama ohverdati kalasaagi pärast Hiiu Sõru kabelis. — Kose Tuhala kabelis käisid silmahaiged ohverdama. Seal oli iseäralik pilt, kellelt silmahaiged tervist lootsid (Beiträge V, I, l. 15). — Saha kabelis ohverdasid kõrvahaiged. Sellel kabelil arvati imejõud olevat kõrvahiagust parandada. Saaremaa Kiidermaa kabelis ohverdati palju, aga kas ka mõne iseäraliku haiguse puhul, ei ole enam selgelt teada (Luce, Mittheilungen aus der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands V, l. 451).

Suure-Jaani kirikukatsumise-protokoll kaebab 1680 suure ebajumala-teenistuse üle Sürgavere kabelis. Mõisnik Engelhardt annab nõu kõrge püstaia kabeli ümber ehitada, et sinna enam ei saaks ohvrid viia; muidu võimata ohverdama takistada, sest et sinna mõne korra 300 inimest korraga kokku kogub. — Aliste Sammaste küla kabelit kästakse ju 1640 sealse suure ohverdamise pärast ära lõhkuda.

Lätimaalgi tuntakse kirikute ja kabelite juures ohverdama. Kirikukatsumise-protokoll nimetab, et Roneburis 1688 Ignatsiuse kabeli juures vaha ohverdatakse. Shujenis räägitakse selsamal ajal peetripaulipäevasest vaha, küünla ja juustu ohverdamisest. Ka Härgmäel ohverdati kiriku juures. Niisamasugust lugu tun-

takse kaugemal Kuraski. Veel möödaläinud aastasajal viidud ohvrid Ellerni kirikusse (Mittheilungen aus der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands III, I, l. 44—57).

Ristid.

Viimaks tuleb veel rista nimetada. Igale poole ei jaksanud katoliiklased kabelikesi ehitada; viimaste aset täitsid ristid. Praegugi näeme Rooma usu maades kirikute ja kabelite rohkuse kõrval teede ääres ja isegi metsaradade ääres rista, kas Kristuse ehk Maarja kujuga. Risti juure jõudes palub katoliiklane Ave Maria ehk muu palve. Niisamasuguseid rista seadsid katoliiklased meiegi maale palju üles, enamasti ikka paganuse pühile paigule. Esiivanemad, harjunud endises pühas paigas ohverdama, ohverdasid hiljemini sinna püsti pandud risti juures edasi, ohverdasid isegi veel enam kui 100 aastat pärast paavstiusu lõppu meie maal.

Kirikukatsumise - protokollid nimetavad Rootsi ajal mõnda korda niisuguseid rista. Rõuges öeldakse 1641 rist Helme tee ääres „Korrostes“ olevat, kus rukki-maarjapäeval ohverdatakse. — S a n g a s t e s räägitakse 1683 katku ajal püsti pandud Tooma ristist. Otepää protokollide järele on kihelkonnas selsamal ajal mitu risti, kus ohverdatakse. Tähendatakse, et peale selle veel ristteedelegi palju ohvrid viiakse. — A l i s t e s kaebab 1713 õpetaja Örn, et Kariste Liplapi Hans varikus puuristi peab, seda kui ebajumalat austab, kummardab ja sellele ohverdab. Mitu korda on õpetaja manitsenud Hanssu selle risti ära hävitada, aga asjata. Viimaks laseb õpetaja risti ära põletada (J. Jung, Halliste ja Karksi kirikute ajalugu, l. 18).

Jõhvi õpetaja kirjutab 1652 ristidest, mis kihelkonnas väga mitmes kohas olemas (Beiträge V, I, l. 21). Porkunis räägitakse 1638 Assamalla küla ristist, mille juures palju ebausutempa tehtud. Ülepea oli igas kihelkonnas enam-vähem rista olemas, mille juures ohverdati. Helmes anti kirikukatsumisel 1683 ja mujal umbes selsamal ajal vali käsk, et kõik „ebausklikud ristid“ ära tulevad kaotada. 17. oktoobril 1671 avaldatud Rootsi seaduse § 9 määras: Kes ebausku peab lausumisega, ennustamisega ja muude kuntsidega, kui ka ohverdamisega puude, järvede ja allikate ääres, seda karistatagu rahatrahviga ehk vangistusega vee ja leiva peale, ehk läbi lipu laskmisega, ehk peksmisega süü ja isiku järele.

Igatahes hävitas 18. aastasada katoliku ajast päritud viimsed ristid, mille juure veel evangeeliumi ajaõhvid viidi.

Puuristide kõrval tuleb veel kivirista nimetada. Neid leidub praegugi veel rohkesti. Suurema hulga kiviristide kohta väljaspool surnuaedu teab rahvasuu kõnelda, need olla kellegi surnu mälestuseks kohale püsti pandud. Kus öeldakse kiviristi all kahe pulmarongi kokkupõrkamisele tapetud peig ehk pruut maetud olevat, kus jälle sõjasurma saanud väeülem. Ei või salata, et mõnel üksikul korral seda rahvasuu seletust tuleb õigeaks pidada. Mõnigi neist kiviristidest langeb tingimata ometi ülemaltäh. protokollides nimetatud ristide kilda. Vahel öeldakse need küll puust tehtud olevat, aga mitte alati. Puuristide asemel võisid katoliku ajal siin ja seal aegsasti kiviristid astuda. Puuristid mädanesid liig ruttu; muretseti püsiv kivirist. Väga mitme kiviristi kohta teame, et nende juure ohvrit viidud. Näituseks Kastna ja Mihkli kihelkonna Võitra risti juurest on uuemal ajalgi ohvrite jälgi leitud. Veel teab rahvasuu mõne kiviristi iseäralikku pühakspidamist nimetada. Pühakspidamine oli alati ohverdamisega ühendatud, kui ka rahvasuu sellest enam ei tea kõnelda. Mõne kiviristi juures arstiti isegi haigusi, näituseks nahahaigusi.

Hauad.

Hauaohvritest ei või me vaikides mööda minna, kui ka meie päivil neist vähe jälgi järele jäänud. Vanaemal ajal pandi nende päale palju enam rõhku. Muidugi mõista, olid need surnutele määratud. Haudadega ei taha ma siin ainult meieaegseid surnuaedade haudu tähendada, vaid niisama ka kalmusid ja isegi kivivaremeid, mille alt surnute luud leitakse. Niihästi ühed kui teised said oma jao ohvrid. Mõnegi ohvrikoha all on muistne matusepaik olnud. Näituseks Võu jõe kalda Jaanikeste küla lähedal ohverdati veel mineval aastasajal toomepõõsale, ilma et ohverdajad seal leiduvast kalmust vähematki oleksid aimanud. Uuemal ajal ohverdamise kohal kaevates on maa seest surnuluid leitud.

Hämaraid teateid ohvrite kohta annab ju Läti Hindrek, kirjutades: „Kuna nad surnukehasid, keda lätlased teine teise peale heitnud, mitu päeva kokku kogusid ja tulega põletasid, pidasid nad surmapidu suure kaebamisega ja joomisega oma viisi järele“ (XII, 6). 1428 kaevatakse, et

eestlased tihti kirikutes ja pühitsetud matuseaedadel söömapidusid peavad, kus nad pakuvad surnud vanematele sööki ja jooki, mis nende usu järele neile trööstiks on, ja ka teisi paganuse kombeid peavad nad seal (Urkundenbuch II, 479). Mälestuse-söömaajast surnutele kirjutab ka Hiärn oma ajaloos: Surnute, oma lähemate sugulaste haudu, käivad nad iga aasta vaatamas; — selle peale söövad nad üksteisega ühes kaasatoodud söögi ja joogi ära, natuke aga jätavad nad haa peale maha (Geschichte I, l. 57). Niisugust söömaiega haul nimetatakse „peiad, peied, eiad“. Kohati on niisugused söömaajad haudadel meie päevini edasi kestnud, kui ka meie päevil enam toitu haudadele ei jäeta. Olen igal suvel näinud, kudas Kroonlinna eestlased kottu toidu kaasa võtsid ja sugulaste haudadel sõid, mitte ainult matuse puhul, vaid kas kümneid aastat pärast matust. Matuse puhul ei näinud ma iialgi haulal söömist. — Vanemal ajal olid peiad laialt tarvitusel. Vanadest haudadest, kalmudest leitud poti- ja katlatükid annavad tunnistust, et muiste vist loomigi haudadel tapeti ja siis söömaiega peeti. Pärast söömaiega maeti ülejäänud toit kõige katlaga ehk saviriistaga hauda. Vist tehti nii ainult matuse puhul, kuna hilisemal haaalkäimisel vähema ohvriga lepiti. Pandi leiba, herneid, paksu piima ja mune hauale. Varem al ajal riputati haa ligidale puu külge lindid ja paelad; sest ajast peale, kui ristid hakkasid haudu ehtima, riputati paelad ja lindid risti külge. Viimseid nähakse veel meie päivil sagedasti surnuaedadel. Russwurmi teate järele riputatakse vöögi risti ümber (Eibofolke, II, § 293). Muist haaohvritest on ennast siamaale veel viina valamine alal hoidnud. Siin ja seal valavad haulal käivad mehed kaasavõetud viinapudelist mõne tilga viina hauale, vahel üteldes: „surnule ka oma osa!“ Enam kui hauale voolab niisugusel puhul valaja oma kurku.

Paremini meie päevini alal hoidnud on ennast teine surnute mälestuse komme: annete andmine kiriku santidele. Järgmisel ehk ühel järgmisel pühapäeval pärast matust võtavad surnu sugulased mitu leiba kaasa, neid kiriku ukse suus santidele ära jagades. Harvemini jagatakse santidele liha, sagedamini kui liha — raha. Anda andes kästakse santa surnu „hinge ülendada“. Paiguti kutsutakse anda endidki „hinge tänuks“. Igatahes loodetakse, et sandid surnu hinge eest palvetaksid.

Mälestus endistest peiadest on tänini püsinud komme, matmise puhul suuremat matusepidu pidada ja piduks

looma tappa. Vanemal ajal pidi koguduse õpetajagi abiks olema matuseid korraldama. Ridala kirikukirja on 1592 tähendus tehtud: „Kui peremees sureb, saab õpetaja vana kombe järele noore härja, — — kui perenaine, noore lehma“ (Eibofolke, l. 94). Õpetaja pidi saadud looma liha matuselistega jagama. Nagu ma kuulnud, on Ingeris mõnes kohas viimse aastasajani püsinud õpetajal õigus peremehe surma puhul härja ja perenaise surma puhul lehma nõuda. Härg ehk lehm lunastati tavalisest rahaga välja, mis selleaegse hindamise järele ometi ainult mõne rubla välja tegi.

Ingeris on väikeste ohvrite viimine hauale, veel enam aga nutulaulude laulmine haul ennast paremini alal hoidnud. Rooga viidi hauale nii kaua kui arvati, et surnu ju mädanenud. Ingeris ei viidud mitte ainult viina, vaid tihti ka õlut hauale, s. o. valati hauale. Kaugemalgi sugurahvaste seas ei unustatud ohvrite viimist haudadele (K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto).

Risttee.

Risttee nõuab enesele ohverdamisekommetes oma jagu tähtsust. Ristteel käis muistne rahvas sagedasti ühel ehk teisel põhjusel, kuid iga kord ei ohverdatud, vähemalt puuduvad meil teated selle kohta. Risttee sulab tihti teelahkme ga ühte; mõne korra viiakse samal juhtumisel ohvid teelahkmelegi.

Ristteele ohverdati vana rahva arvamise järele verdki, inimese verd, kuid seda verd ei saanud risttee enesele, vaid vanapagan. Tahtis keegi vanapaganaga kokku saada, siis võis see kõige paremini ristteel sündida. Sooviti vanapaganalt abi, pidi soovija kolm tilka verd ristteel abi andjale tasuks kinkima. Mõne korra sobiti kaubaga ju ühe neljapäeva õhtul kokku, mõne korra käisid aga kaubategijad kolm neljapäeva õhtut järgemööda ristteel. — Ristteel tehti kratti; tihti viidi sinna minnes kass ehk jänes kaasa. Puuduvad teated selle kohta, ef loom oleks ristteel ohverdatud. — Ristteele läksid tütarlapsed vana aasta õhtul peigmeest vaatama. Raha ehk muud asja kõrgesse üles visates vaatasid nad, kuhu külge see maha langes; sealtpoolt oodati peigmeest tulevat. Ristteele minnes heitsid tüdrukud sinna natuke villu ehk lõngu. Niisama ohverdasid noorikud pulmast tulles ristteele punaseid sukapaelu, aga ka muid villaseid asju.

Ristteele viidi surnu õled ära põletada. Ristteele kallasid surnumatjad õlut maha. Õlle mahavalamine pidi takistama, et surnu ei hakkaks kodu käima. — Ristteele viidi vastlapäeval sea konta, kas jalgade konta ehk muid konta. Niisugusest kontide viimisest loodeti sigadele suu-remat sigidust tulevat. — Pühkmeid arvati kasulikuks rist-teele ära põletada; niisugusel puhul ei tulnud kirbud inimesi ega putukad taimi vaevama. — Kasvasid kapsastele muhud külge, kitkuti üks niisugune kapsas üles, viidi rist-teele, lasti seal ära tallata; kohe hakkasid kapsad paremini kasvama (Boecler-Kreutzwald, Der Esten abergl. Gebräuche, l. 134). — Jüripäeval viidi kõik karjamaalt leitud luud-kondid ristteele ja põletati seal (Varonen, Vainajainpalvelus, l. 300). — Rahaga vajutati mitme taudi puhul haiget kohta ja visati siis see raha ristteele. Keegi ei julenud ristteelt raha üles võtta, teades, et see arstimise-raha on ja see raha arstitud haiguse rahavõtjale enesele toob. — Koeranaelu ehk paiseid arstides võeti 9 ölekool sidemed ümbert ära, mindi ristteele, poeti igast sidemest 9 korda läbi ja visati sidemed ristteele. Laste haiguste puhul põletati kanamuna ristteel ja pillati tuhk iga taeva-kaare poole. Niisama tehti ka villadega ja villase lõn-gaga ristteel.

Ülepea arvas vanarahvas tarvilikuks ristteele jõudes alati ütelda: „Isa pojuke, püha ristike!“ Sõna lausumata ristteest üle minevat isikut tabas õnnetus. Mõned teavad, et vanapagan ei lase ristteelt edasi minna seda inimest, kes „Isa pojukest“ ei nimeta (Wiedemann, aus d. inn. u. ä. L., l. 434). Ime, et just vanapaganat usuti suureks „Isa pojukese“ nõudjaks! Muidu oli niisugune nimetus talle nagu kihvtiks.

Igatahes esineb risttee vanal ajal omast kohast nagu püha paik. Ometi ei ulata risttee pühakspidamine paga-nusesse, vaid seda tuleb tingimata katoliku aja mälestu-seks pidada. Rooma kirik õpetas igal pool risti pühaks pidama. Et ristteelgi ristikuju leida, juhtisid mungad ja preestrid rahva tähelepanemist selle nähtuse peale. Austati korra iga ristikuju, ei võinud ristteegi niisugusest austamisest ilma jääda. Paganuse ajal selle vastu peeti rist-teeid vist vaevalt paremaks kui iga muud teed; alles risti-usk pani inimesed ristteele ohverdama.

Enam harukorral käiakse ristikivil ohverdamas. Tahetakse hoost luupainest päästa, siis on niisugune käik tarvilik. Ristikivil peavad kolme saksa rajad kokku puu-tuma. Kivile viiakse takud, millega hobuse higi pühitud,

ja põletatakse seal 9 seltsi puudega ära. — Mõne haiguse puhul viiakse viljateri ja muid anda ristikivile.

Lätlastest teab Einhorn, et nad ristteel hundile kitse ohverdanud; selle ohvriga lootsid nad, et hundid karjale viga ei tee, kui ka kari läbi huntide karja kõnniks (Scrip-tores Rer. Liv. II, l. 621).

Reomaad.

Üks ohverdamiseviis on ennast õieti laialdaselt meie päivini alal hoidnud: annete viskamine reomägedele ehk reomaale. Reomaad võib praegusel ajal kõigeks muuks kui pühaks paigaks nimetada; ennemini tahaksin teda pühkmete hunnikuga võrrelda. Minu meelest näib ometi, et reomaad alles aegade jooksul niisugusele halvale kuulsusele langesid ja varemini vististi suuremat lugupidamist maitsesid.

Reomaa kohta kõneleb rahvas, et seal vanasti keegi õnnetumat surma saanud. Korra tapetakse pulma ajal pruut ehk peigmees reomaal ära, korra langeb keegi mõne õnnetuse ohvriks, korra tabab surm äkisti seal käijat. Boub-rigi väide, et reomäed vägivaldla mälestusena esinevad (Verhandlungen d. G. e. G. II, 3, l. 64), on ühekülgne. — Niipalju kui ma tähele pannud, seisab iga reomaa kellegi isiku surmaga ühenduses. Sörve Sääre Viieristi reomaa tekkimist seletatakse ühe tüdruku surmaga; tüdruk puhunud nii kangesti torupilli, et Viieristile maha langenud ja surnud. Orinõmmes väikse väina ääres tekib reolasu sinna, kus hunt lapse ära murdnud. Hiiumaal Rõugu rabas purustab emis naise ära; reomaa astub asemele.

Reomaad moodustavad risu- ehk prügi hunniku d. Reomaal leidub puuoksi, puupilpaid, väikseid kiva, käbisid, harukorral väärtuslisemat asja. Iga reomaast möödamineja peab nimelt oma kohuseks sinna midagi visata; viskab nimelt seda, mis talle teel kätte puutub. Igaühe poolt viskamist meele tuletades ei või imestleda, et reomaast aegamööda kõngas, „reomägi“ kasvab, iseäranis niisugusel korral, kui reomaa hästi käidaval kohal juhtub olema. Rahva arvamise järele tabab seda, kes reomaalt mööda sarnub midagi sinna viskamata, tingimata mingisugune äpardus. Äparduse eest hoidmiseks püüab siis igaüks vana kommet täites midagi reomaale visata, seda enam, et visatav asi midagi ei maksa.

Reigi, kihelkonna Alastiristi reomaalt möödamineja peab sinna tingimata ristikese, enamasti puuksast tehtud, ohvriks maha viskama. Laiema tutvusega võib kiidelda

endine Reomaa kõrts Keila kihelkonnas, postmaantee ääres, Keila tee ligidal. Kõrtsist mitte kaugel olevast reomaast päris kõrts oma nime. Saarlased võivad isegi Reomaa kirikuga hoobelda.

Reomaa tuletab iseäranis selgelt surnute austamist meele. Sai pärastisel reomaal keegi õnnetut surma, arvasid järelejääjad, et surnut tarvis lepitada, talle ohvrid anda, muidu võis talt kättemaksmist karta. Surnut lepitati surnupaigale viidud annetega. Esiotsa viidi sinna toiduaineid, aga pea astusid nende kõrvale muudki annid. Igal möödaminejal ei olnud alati leivakotti ega piimalähkrit kaasas, kust õnnetusekohale võis pala leiba ja natukese piima ohverdada. Niisama vähe kandis möödamineja alati rahakopikat taskus. Kuid ohvrit pidi õnnetut surma saanud inimese hingele antama. Ei pandud enam rõhku asja väärtuse peale, vaid ainult andmise peale. Reomaa ligidale jõudes vaadati, kust midagi selle jaoks kõige hõlpsamini kätte saadi. Puu oksad, pulgad, raod, kivikillud, käbid, ülepea kõik, mis iganes kätte puutus, pidi ohvrianniks muutuma. Nii kerkisid reomaale tihti kõrged risuhunnikud. Mõne korra juhtus, et kas reolasud juhtumisekaupa põlema süttisid ehk karjaste poolt meelega põlema süüdati. Rahva arvamise järele ei käinud reolasu põletamise järel iialgi karistust, kuna aga karistus küll arvati seda tabavat, kes reolasust mööda sammus sellele omalt poolt lisa andmata. Võib oletada, et rahvas reolasu põlemist põletamiseohvriks pidas ja sellepärast selles midagi halba ei näinud.

Reomaa ohvri mõiste hävis aja jooksul rahva mälestusest täiesti; järele jäi ainult vana komme reomaale midagi visata. Reomaade ohvrid langevad meil niisuguste ohvrite kilda, mis enam mingisugust väärtust ei esita. Ohverdajad ei tea ega aimagi enam, et nad ohverdavad; nad täidavad ainult esivanemate kommet. (Võrdle: Jõulu Album 1914, l. 13—15.)

Meie reomaad tuletavad elavalt piibli „reomaid“ meele, kui luba nii ütelda. Juutidel oli viisiks mõne süüdlase hauale suurt kivikuhja kokku kanda. Näituseks jutustatakse Aakanist, et rahvas ta hauale suure kihuhniku tegi (Joosua 7, 26). Niisama teatakse Absalomist, et ta surnukeha metsa suure kaevandusesse heideti ja hauale väga suur hunnik kiva heideti (2. Saam. 18, 17). Niisugune Iisraeli rahva pruuk peegeldab ennast meie reomägedes. Isegi Aafrika paganate seas esineb reomaa „okakulukasi“ nime all (Jõulu Album, 1904).

„Kalevipoja“ parandamiseastmed.

(Järg.)

3

III. Mitmekesiseid vigu ning konarusi ilmutab „Kalevipoja“ keel ka lauseehitusliselt. Nendest tuleks meie rahvaeepos tingimata vabastada. On ju ometi võimata Eesti keeles lubada kõige pealt ütlushi, kus kord- ja umbarvude järel ainsuse asemel mitmus seisab, nagu :

Neli saledat salkusi (= salkuda): III, 442.

Kahel kätel (= käel) kiigutanud: IV, 545.

Viiskümmend minu väärilist

Loodud inimese lapsi (= lasta): XI, 868—869.

Seitsmekümne sellidega (= selliga): XV, 61.

Meres kasvas kaks puida (= puida): XIX, 612.

Neli kena käharpäida (= käharpäida): XIX, 699.

Teades tuhat teisi sõnu (peab olema: teista sõna): III, 309.

Nii mitu tervist temale,

Kui mitu mõtteid minule (= mõtet minulla): IV, 221.

Kus aga reegel mitmust nõuab, sinna on vahel sekka jälle ainsuse kääne paigutatud :

Kivista võiks kaks paari

Veskikivi (= veskikiva) valmistada.

Lauseõpetuslikeks valulapseks on meil täninigi sihituse tarvitamine olnud. Eksimised on siin päris tavalisteks nähtusteks saanud. Ei osata nimelt mitte täissihitust tarvitada, vaid veeretatakse selle kohused osasihituse õlule; vahel eksitakse aga veel hoopis mujale. Tõepoolest aga liigub Eesti keele sihituse tarvitamine ometi kindlates piirides ja laseb end umbes järgmiseks reegliks kokku võtta: Sihitus avaldab kas osalist ehk edasikestvat või jälle lõpuleviidud, lõppenud tegevust. Esimest laadi sihitust nimetatakse osasihituseks, teist — täissihituseks. Osaline sihitus seisab alati osastavas käändes, täissihitus aga kas sihitavas (tegeviku kindlas ja tingivas kõnes), nime- tavas (tehtavikus ja käskivas kõnes) või ka osastavas käändes (tegeviku eitavas kõnes). Ekslikkude sihituste, enamalt jaolt n. n. partitivismuste väljaheitmine „Kalevipojast“ oleks seda tungivamalt tarvilik, et seeläbi võimalikuks saaks ühte suurt keelelist pahet, sihituse vääratavitamist, täh. teose kaudu keelest aidata välja kitkuda. Ei ole siis mitte õiged niisugused „Kalevipojas“ esinevad täissihitused, nagu :

Kinnita soone (= sooni) kiviksa,

Tarreta vere (= veri) tammeksa,

Kivisoone (= kivisooni) kitsikusse,

Tarreta, Taara, verena (= veri): XX, 320—323.

Istuta, poeg, ... p õ õ s a k e s e (= põõsakene),
 Ema iluks õ n n e l i l l e (= õnnelilli): Sissej. 222—224.
 Sinna ehitage k a m b r i (= kamber): VIII, 544.
 Viskas varese p o e g a d a (= poja)
 Rõpakille põlle rüppe: I, 144—145.
 Tõukas paadi kalju tagast,
 L o o t s i k u d a (= lootsiku) lagedalle: III, 245—246.
 Enne koju minekuda
 Peaksin m õ õ k a (= mõõga) muretsema: VI, 18—19.
 Tootan sulle tõrkumata
 Mõõga hinda (= hinna) välja maksta: VI, 483—484.
 L a p u l i s t a (= lapuline) võeti laeva: XVI, 624.
 Siisap seadis täie suuga
 S õ n a s i d a (= sõnad) sõudevale: IX, 56.
 Kui oli p a i k a p a r a j a i d a (= paiga paraja)
 Legendikult leidanenud: IX, 134—135.
 Võta p a j u v i t s a k e s e (= pajuviitsakene),
 Võta varjukaabukese (= varjukaabukene): XIII, 794—795.

Harukordadel puutuvad silma ka võõrastavat laadi,
 parandamist nõudvad lausetäiendused (attributum):

Noored mehed, m e h i n a (= mehised) pojad: Sissej. 288.
 Arvake, poisid a v a r a d: II, 632; XV, 578.
 Ootsid o s a v a m a t a e g a: III, 209.
 Tunnistasid n õ u k a t talu: V, 355.
 Arvuline asupaika: IX, 633.
 Vereke, vereke, e l u l a m e s i: XX, 317.
 Rikas rüpel eidekene,
 Paisuv' rinna piima andja: IV, 443—444.
 Kaht viimast rida võiks vahest nõnda parandada:

Eidekene rikas rüppi,
 Piimaandja paisuv rinda.

Päris tarbeta on algastme asemel vahetevahel võrrel-
 astet tarvitatud — lihtsalt selleks, et värsijalgade arvu
 täita:

Võtab võimu v ä g e v a m a (= vägeva): VIII, 754.

Ka muud liiki abitumaid ütlushi ja avaldusi puutub
 „Kalevipojast“ küllalt silma. Nii öeldakse:

Kuda leske kiusamaie: III, 202.
 Mehikese kõrgus kandis
 Kahe vaksa vääraliseks (V, 259—260),

kuna vahest taheti öelda:

Kuidas kiusata leskeda...
 Mehikese p i k k u s kandis
 Kaksi vaksa k õ r g u t a s a.

Niisamuti oleks selgus võitnud, kui avaldus:

Kui ei kaldalt silma sihti...
 Kusagilta jälgi kandnud,
 Teederada tähendanud (IV, 39—42)

oleks, ütlemine, kas või nõnda kõlanud :

Kui ei kaldalt silma sihti...
Kusagilta jälgi leidnud,
Ega teerada näinud.

Kreutzwaldi ajal oli Eesti haritlaste ringkondades Saksa hariduse ja selle tagajärjel seega Saksa keele mõju suur. Sellega on seletatav siis ka germanismuste esinemine „Kalevipoja“ keeles, nimelt neis osades, mis Kreutzwaldi omad. Neid saksapärasusi ei tohi sinna mitte alale jätta, vaid eestilisemaiks tuleksid ümber muuta kõik säherdused read, nagu :

Musta kassi mi augus nurgas: VII, 612.
Seal (= Saksa k. da) toodi tütered toasta: VIII, 171.
Alevide armas poega,
Kes kui kukekene korvis (= Hahn im Korbe): XV, 643—644.
Saavad südant kohmetama: IV, 526.
Saa ei kaua kestemaie: IX, 656.
Kuningaks saab kutsutama: VIII, 490.
Mis said tuulest tasutsetud: VIII, 686.
Tuulest toodud tontisida: V, 460.
Laenetesta kinni kaetud: VIII, 371.
Seal peab laeva rauast soetud,
Paati karrasta punutud,
Terasesta saama tehtud: XVI, 214—216.
Siis ei saagu sajatatud (!!)
Vana naudi ta näpussa: XX, 103—104.

Säherduste germanismuste liiki langeb ka teoses mitmel puhul avaldatud needmisevormul: „saagu, saagu“ jne. (VI, 697 — 706; IX, 65 — 73; XVII, 229 — 235; XIX, 196 — 207).

Neid võõrapärasusi on vahel kaunis hõlpus kõrvaldada :

Siis saab (= lõõb) õitsev õnneaga...
Eesti piiril idanema: II, 161—163.
Võõral maal saab (= peab) voli võtma: VIII, 260.
Saavad (= läevad) jõed jooksemaie: VIII, 568.

Saksa keele mõjuga tuleb küll sedagi seletada, et nägemise-, tundmise- ja ütlemisemõistega ajasõnade järel kesksõnase (partitsiipse) konstruktsiooni asemel on ekslikuks tunnistatud infinitiivset lauseehitust tarvitatud :

Kuulsin Mardust kiljata ma (= kiljatavat),
Laane nurgas nuttemaie (= nuttevada),
Metsa kaisus kaebamaie (= kaebavada): Sissej. 128—130.
Kaugelt näen kodu kasvama (= kasvavat): I, 48.

Mis lause sõnajärjestusesse puutub, siis võib määrav omadussõna, niisama ka omastav kääne rahvaluule ees-

kujul vahetevahel, värsimöödu ja rütmuseilu nõudel, ka määratavale nimisõnale järgneda :

Märga piiridelt pühilta : VI, 428.

Aru tuleb seal ilusa : VII, 664.

Üks oli ilma neitsikeste : XIX, 516, 552.

Pöördeline ajasõna kuju (verbum finitum), öeldis, ei seisa, iseäranis oma abiajasõnaliste vormide näol, eesti-keelses kõrvalises lauses harilikult mitte, nagu näit. Saksa keeles, viimasel kohal. Seepärast tulevad sõnad säärastes, „Kalevipojaski“ leiduvais, Saksa keele mõjul ehitatud lauseis ümber seada, mis paratamata enesega harilikult ka ridade ümberseadmise kaasa toob. Nii kujuneks „Kalevipoja“ germanistlik liitlause (III, 700 — 708) järgmiseks :

„Kalevipojas“ :

Sängi rüpes suikunessa
Võib ehk taevaliku tarkus,
Uku unes ilmutada,
Kuda jälgi kaste kannul
Udupilve palistusel
Kadund eidest kätte saame ;
Kuda kallist kodukana,
Lendu läinud linnukesta
Kulliküüsisist peasta võime.

Parandatult :

Sängi rüpes suikujalle
Võib ehk taevaliku tarkus,
Uku unes ilmutada,
Kuidas jälgi kadund eide
Kätte saame kaste kannul,
Udupilve palistusel ;
Kuidas võime hella ema,
Lendu läinud linnukese,
Päästa valla kulli kütisist.

Mööda minnes ei tohiks asu anda ka kirjakeele vastu rääkivaile murrakulistele konstruktsioonidele, nagu näit. tartumurdelisele lausekujule :

Arvates leivallebama (=leiba leavat),

Silgukarbilsuikumae (=silgukarpi suikuvada) :
XII, 357—358.

Kaunis tihti riivavad „Kalevipoja“ lugeja kõrva ime-likud ja ekslikud sõnadeühendused ja ütlused, mida korralikus keeles mitte ei tohiks sallida. Näit. :

Koerad said karu kättele (=kätte, kädeje) : III, 78.

Pilved pikila (=pikuti) lõhkevad : III, 637.

Vaatas, kuni silma kestis (=kandis) : III, 791.

Mõtles mõtteid mitmeessa (=mitmeida) : V, 318.

Küllap saab siis nägemaie (=nähtavaksi) : VIII, 318.

Veerev (=veerend) viisi heina aega : VIII, 426.

Tõttasid teistele teadusid (=teatama) : IX, 849.

Laulik, kui ta lustiluhal

Korra käinud kõndimae (=kõndimassa) :

Teelt ei enam (hakka!) taganema : XV, 35—37.

Möök on loodud mehe oma (=omaks) : XV, 168.

Üks oli ilma neitsikeste,

Teine kasvul käharpäida (=käharpäide kodu) :

XIX, 516—517, 551—552.

Ara sa ajagu eele,

Ara sa jäägu järele : XX, 204—205.

Sõja sõnumide sõitja: IX, 161.
Lepi võlga laenu peale: X, 306.
Kesse esimese teo
Tehtud tööd saab teotama,
Mingu maja ehitama; VIII, 311—313.

Ehk miks öeldakse:

Tusad tulid eide tungi...
Tulid tusale tubaje,
Oigadele ahju ette (II, 541—544),

kui tarvis oleks vahest ütelda:

Tusad eidele tungisid...
Tulid tusase tubaje,
Oigadelles ahju ette.

Aga ka päris vigaselt konstrueeritud lauseid puutub „Kalevipojast“ silma:

Tuba jäetud toeta...
Iga tuule tuisatusel (=tuisatella),
Vetevoode veeretusel (=veeretella): III, 236—239.
Soovis...
Tuuletarka tuuseldama (=tuuseldada),
Vargaküüsisist vemmeldama (=vemmeldada): IV, 56—58.

Ei saa nõus olla ka järgmist laadi konstruktsioonidega:

Ei ma... kohku kõrgemaida: V, 464—465.
Kuhu tamme tüvikuda
Korra sagedamast' salvaab: V, 477—478.
Tahtsin... Soome seppasõbrustada: VI, 97
(ka VI 157 ja VII 164).
Küllap leian mõõga kirstust...
Suure rammu sarnaliseks (=sarnase),
Võimsa väe vääriliseks (=väärilise): VI, 343—346.
Kartus õnne kaotamista (=kaotada): VII, 806.
Kaevul käisid (=käis) karjateesi: X, 904.
Tahtis appi tõttamaie (=tõtata): X, 915.
Hirm mind keelas hingamaie (=hingamasi): XI, 880.
Tuleks kuu kui kosilane
Neiuke si naljata ma: XIII, 571—572.
Põrgu päev ei näita päikest,
Õe ei kuuda kumendama (=kumendavat): XIX, 296—297.

Vahel jälle on autoril lauseehituse heie käest kadunud ja lause on selle tagajärjel kas poolelt teelt teise konstruktsiooni alale libisenud või hoopis lõpetamata jäänud. Näit.:

Seni päikesepaiste,
Tahendelles tuulehoogu
Märgi riideid kuivatasid: V, 101—103.
Kalevide kange poega

Istub maha muru peale
 Põõsa varju puhkamaie,
 Meeles lugu mõtlemäie,
 Asju läbi arvamaie,
 Viimsed sõnumid Virusta,
 Kurjad vaenukuulutused : X, 756—762.
 Kalevide kallis poega
 Kui oli käinud tüki teeda : XII, 39—40.

Viimases lauseliituses puudub pealause öeldis.

Süntaksise nõuete järele on lubatav mõnesugustel puhkudel lausest välja jätta mõnda lauseliiget, mis kõne täiuseks küll tarvilik, mida aga mõtteavalduse grammatikalisest kokkuseadest enesest hõlpus on täiendada. See-suguseid, nn. elliptilisi lauseid ehitab erutatud kõneleja, neid tarvitatakse meelega aga ka kirjalikkudes kujutustes, kui mõtte olulist külge sel kombel tahetakse teravamalt mõjule aidata, et vähem tähtis avaldamata jäetakse. Ka „Kalevipojas“ esineb puuduva lauseliikmega, nimelt ilma öeldiseta lauseid. Kuid seda puuduvat liiget on seal harilikult võimata lause kokkuseadest enesest ehk eel-läinust täiendada. Nad on siis lihtsalt puudulikud laused, millesse öeldis (tihtipeale nimelt sõnast „hakkama“) lause-ehituse korralikkuse nõudel juure tuleks lisada. Tsiteerime siin mõned säärased näited :

Ära (hakka) lasta laimamaie : VI, 608.
 Kus ei nutma noored neid,
 Käherpead ei kaebamaie : X, 429—430.
 Siisap (läks) teeda sammumaie,
 Märja rada rändamaie : XII, 759—760.
 Jättageme sellikesed
 Uhket linna ehitama...
 Kustap (hakkab) Kalev kange käega
 Valda suurta valitsema : XV, 605—611.
 Sealap (hakkasid) Sädemete saare
 Tulesambad tõusemaie : XVI, 678—679.
 Kanged mehed kahekesti (hakkasid)
 Öhtuosa võttemaie : XIX, 344.

IV. Et Kreutzwald meie rahvaluule õige värsi-mõõdu saamise otstarbel kõiksugu sõnu, nagu eespool nägime, tihtipeale on pikendanud, vahel aga ka oma-moeliselt lühendanud, siis oleks päris loomulik oletada, et „Kalevipoja“ salmiread selle tagajärjel meetrikanõuetele vastavad on saanud. Ometi oleks säherdune oletus ekslik. Sest mitte alati ei ole „Kalevipoja“ värsijalgade arv õige; veel vähem aga vastab värsisilpide korraldus meie rahvalaulu sellekohastele nõuetele.

Eesti ja Soome rahvalaulu kavapärane värsimõõt (omane ka Hispaania rahvaluulele) on teatavasti neljalgne troheus ehk jooksik (— 0), mida ka „Kalevipojas“ harilikult on tarvitatud ; näit. :

Ära hõiska enne õhtut,
Kiida varem päeva käiki,
Kuni päike puhkamäie
Videvikul läinud veeru : XIX, 136—139.

Sealjuures võib pikki vokaale tarbekorral ka kaheks silbiks lugeda :

Taaldri toale toeksi : III, 48 parandatult.

Kuid kaugeltki mitte kõik read meie rahvalauludes ei sisalda kõikumata kindlalt eeltäh. värsimõõdu-valemit, vaid neis leidub üsna sagedasti ka mõnesuguseid teisendid, mis meie rahvalaulu värsimõõdu õige vaheldusrikkaks teevad. Seesuguseks vaheldusesoetajaks on troheusetakti asemel tarvitatav daktülus ehk sõrmiline (— 0 0), harukorral ka dipürriihius ehk protseleusmaatikus (0 0 0 0) ja peatused värsirea sees (tsesuur ja dierees).

Meie rahvalaulu troheuse - värsijalgadesse tuleb teiste värsijalgade kaudu nimelt järgmisel kombel vaheldust :

Esimeses värsijalas võib troheuse asemel daktülus ehk dipürriihius ette tulla, s. o. seal võib ühe troheusejala lühikese silbi asemel kahte lühikest ehk kogu troheusejala asemel nelja lühikest silpi tarvitada. Näit. :

Eit oli jäänud üksinessa : III, 45.

Sõge oli sõda nuusutanud : IX, 828, 870.

Vahel seisab ka teises või kolmandas troheusevärsijalas ühe rõhuta (lühikese) silbi asemel kaks :

Tõttas teistele teadustama : IX, 872.

Kihutelles kiiruse käsku : IX, 812.

Ühe troheusetakti aset võib üks ainus silp täita, üks kõik missuguses jalas, kuid see silp peab iseseisev sõna ja pealegi pika tüvevokaaliga olema. Näit. :

Lee kuninganna kohus : III, 56.

-() - - - - -

Saa ei kuus teda kuulda : IV, 202.

- - - - - () - - - - -

Muid värsimõõdu teisendid meie rahvalaulu meetrika ei tunne¹⁾. Ei tohi siis ka lubada, et „Kalevipoegki“, mille kuueks rahvalaulu salmimõõd valitud, eeltäh. regi-värsi-meetrikast kõrvale kalduks.

Kui juba eeltähendatudki teisenduseabinõusid: daktülust, dipürriihiust ja troheusjala asemel ühe pika silbi tarvitamist arvesse võtta, siis korjub meie regivärsi algusmõõdule lisaks üsna kaunis kogu peamodulatsioonid, mille käsitlemine rahvaluule rütmikasse ilusa helilise liikuvuse — vahelduse on toonud.

Ja kui arvesse võtta ka neid muutusevõimalusi, mida mitmesugused sõnadelõppemised värsirea sees, kõige pealt nimelt tsesuur (lausetakti lõppemine värsitakti sees) ja dierees (värsitakti ja lausetakti üheskoos lõppemine), enesega kaasa toovad, siis kasvab nende modulatsioonide arv oma soodu jällegi õige tunduvalt, kuigi ta küll mitte nii väga rikkalikuks ei tõuse, kui H. Visnapuu seda arvab.²⁾

Neid rikkalikka võimalusi ei ole aga „Kalevipojas“ kaugeltki kõigekülgselt ammutatud. Ja seda nimelt teadmatuse põhjusel. Ei olnud ju Kreutzwaldi päevil veel sugugi Eesti rahvaluule värsimõõdu ehituse üksikasjusse tungitud ega osatud teda siis ka kuigi teadlikult käsitada. Teda tarvitati ainult umbkaudu kobades. Vilkal vaatlemisel võis Kreutzwaldile tol ajal alles vähesel mõõdul kogutud rahvaluule - näidetest paista, nagu liiguks Eesti regivärsis ligikaudu neljajalgse troheuse piirkonnas, ja sellekohaselt võiski tal valmida värsimõõdu käsitusvalem, nagu ta meile kogu ulatuses tema „Kalevipojast“ rahvaluule omast erilisena silma paistab. Teiste modulatsioonide kahjuks on suurel ülemääral nimelt algus-värsimõõdu — värsist läbiulatavat sõnarõhulist troheust tarvitatud. Selle tagajärjel tunduvad read ühetoonilised, oma kõla poolest väsitavad. Liig vähene meetrikavaheldus on

1) Kui „Kalevipoja“ või Eesti rahvaluule ridasid hariliku sõnarõhulise hääldamise kombel, s. o. mitte skandeerides, lugeda, siis paistab, nagu esineksid seal vahel veel mõned teisedki värsimõõdud, peale muu näit. kolmejalgne daktülus; sel arvamisel on ka T. Sander oma „Eesti kirjanduse ajaloo“ I jaos (I ja II trükk), kus ta muu seas näituseks võetud värsirea „Kaugel on, kaugela nähikse“ (IV, 190) kolmejalgseks daktüluseks peab, kuna see rida skandeerimise (värsimõõdulise lugemise) korral tõepoolest ühest daktülusest ja kolmest troheusest koos seisab. Niimasugusel arvamisel olles on ka Kreutzwald „Kalevipoega“ daktüluseridu loonud: „Kalevipoega nimetab“ (II, 73).

2) Henrik Visnapuu: „Missugune tuleb „Kalevipoja“ uue väljande tekst?“ 1916. a. „Eesti Kirjanduses“ lhk. 218 ja 219.

selle halbtuse kaasa toonud, et „Kalevipoja“ rütmika mitte nii vaheldav pole, kui abinõud selleks mahti annavad.

Troheuseridadega vaheldavad „Kalevipojas“ ju küll ka mõned teistsuguse värsitehnikaga read, kuid need iseäralikud vaheldusosad on paraku kõrvalekaldumised, mille sarnaseid rahvaluule värsitehnika mitte õigeks ei tunnista, ja on seega ekslikud kõrvalepõiked eeskujuks valitud värsiehituse-laadist.

Kõige jämedamat laadi värsitehnikalised eksimused on niisugused, kus reas kas silpidest puudus tuleb või neid ülearu palju on.

Puudulikul arvul on silpa näituseks järgmistes ridades :

Harju armsamad õed : Sissej. 290.
Armas rammuhallikas : II, 234.
Üle maa ja mere : II, 260.
Tahtsid kanda koduje : III, 82.
Mõdu märga magusat : X, 408.
Kulda võtaks vete alt : X, 928.
Karastava kastela : XI, 11.
Mitte tõsta murulta : XI, 314.
Pani ukse praole : XI, 952.
Pähkel toa põrandal : XII, 336.
Villa sinu kübara : XIII, 302.
Lepa sirge süleje : XV, 808.
Kena kuninga tütar : XVI, 502.
Viiskümmend Virusta : XVII, 63.
Valvsal silmil vahiksa : XVII, 605.
Kana munast kamberid : XIX, 420.
Muru alla maeti : XX, 374.

Seesuguseid puuduliku arvu silpidega rütmilisi sõnariidasid, n. n. katalektilisi ja brachükatalektilisi rütmuse-riidasid, s. o. värssisid, milles pool ehk täis värsijalg värsirea lõpult ära jäetud, ei salli Eesti rahvalaul mitte. Tuleb ju seesuguseid puudulikka ja reeglivastaseid salmiriidasid küll ka mõnes osas Eesti rahvaluules ette, iseäranis rohkesti nimelt võrumurdelistes rahvalauludes, kuid seda laadi värsikujud on, nagu J. Aavik õieti tähendab, „Eesti rahvalaulu vana värsivormi muhenemise ja desagregatsiooni“¹⁾ produkt ja ei kõlba seepärast eeskujuks. Nähtavasti ongi aga just see vormimuhe võrumurdeline rahvalaul, mille piirides Kreutzwald „Kalevipoega“ luues elas, teose salmimõõdu ehituses mõõduandev olnud.

1) Eesti rahvusliku suurteose keel, lhk. 34.

Liig pikad on näituseks järgmised read :

Laenetesse kukkund lapsukest : IV, 604.
Lähevad teistele luhadele : V, 132.
Kakskümmend kaunist helmekaela : VII, 588.
Silmanäo vesil veeremaie : VIII, 741.
Kas arvasid puissa hammustaie : XIII, 247.

Rahvaluulesse toovad sagedat soovivat vaheldust ja lisavad tema värsivormile omapärast ilu veel värsirõhulised read, s. o. niisugused värsid, kus värsirõhud (ictus) sõnarõhkudega mitte ühte ei satu, vaid harilikult rõhuta sõnasilpidele langevad. „Kalevipojas“ leidub seesuguseid n. n. prosoodilise rõhuga ridu hoopis vähe, — jälle üks asjakülg, mille poolest „Kalevipoega“ rahvaluule laadile tuleks lähendada. Selle tarviduse teostamiseks toob „Kalevipoja“ muu parandusetöö, mis eespoolseis ridades avaldatud lubamatuste ja väärnähtuste kõrvaldamiseks tuleks ette võtta, paraja juhuse kaasa : muu parandusetöö seltsis oleks kohane ühel hoobil ka ühte osa sõnarõhulisi ridasid värsirõhulisteks seada. Nii näituseks võiks read :

Hõbe vööda vammusile (II, 347),
Pandud peente linadesse (II, 607),
Võimustuse väsinduseks (III, 311),
Mis seal murul laialisti (IV, 257),
Vaatab silmil varga peäle (V, 403),
Taevas sinist siidisida (VI, 943),
Sigis rohkest' susisida (VIII, 798),
Höbekambri parsidela (XIV, 418)

umbes järgmisteks seada :

Vammusele vöö hõbese...
Pandud peenije linuje...
Võimuse vähendamiseks...
Mis seal laiali murulla...
Vaatab aineti varasta...
Taevas siidida sinista...
Sigis rohkesti susisid...
Höbekamberi parsilla...

J. Aavik on juba oma „Eesti rahvusliku suurteose keeles“ tähelepanekut järgmise nõude peale juhtinud : „Tuleks reeglits teha, et pikk esimene sõnasilp¹⁾ ialgi ei tohiks värsirõhuta seisukohas olla“ (lhk. 28), s. o. pika esimese sõnasilbiga tohib värsijalga ainult alus-

1) Silp on pikk, kui ta endas sisaldab pika, kahekordse täishääliku ehk kaksik-täishääliku või kui tema täishäälikule järgneb p, t k ehk kaksik-umbhäälik.

tada. Üksnes esimeses värsijalas võib ka pikk esimene silp rõhuta kohal (teesises) seista. Näit.:

Oli neil kolmi koerukesta: III, 70.

kus esimeses värsijalas pikasilbiline sõna „neil“ värsirõhuta kohal ja lühikestest silpidest koosseisev „oli“ värsijala ja värsi alustab; kolmes viimases värsijalas asuvad pikad silbid aina värsirõhulistel kohtadel.

Eelseisev reegel on Eesti rahvaluules maksev. Ja niisama nagu see nõue ka Soome rahvaluules ja „Kalevalas“ vankumata läbi on viidud, nõnda näis Kreutzwaldilegi kõigiti ahvatlev ja otstarbekohane olevat seda rahvaluulelist kunstikuube oma rahvaainelisele teosele valida. Kuid tahtmise ja teo vahele jäi vahe. Ei tundud ju „Kalevipoja“ loomise ajal muu seas ka Eesti rahvaluule värsitaktide ehitusesse puutuvaid peenusi. Ja sellest tuligi siis, et kõnealust reeglit ei teatud tarviliselt teostada. Kui selle reegli nõudeid „Kalevipojas“ tahetaks parandamise teel maksma panna, siis tuleks seal küll kaunis palju Kreutzwaldi salmiridasid ümber luua. Sest patustusi nõude vastu, et pikk esimene sõnasilp teesises ei tohi seista, sisaldavad Kreutzwaldi salmiread kaunis tihti. Säherduste vigade põhjus peitub muidugi selles, et Kreutzwald oma luuleridasid skandeerides ei ole valmistanud, kuna aga rahvalaulude lauljale, kaasitajale, tavaline valem laulmiseks tarvitata viisirütmika reeglipuhta prosodikalise rõhu otse veresse on istutanud. Ses mõttes võõriti on värsisilbid seatud näit. järgmistes ridades:

Tungisin teie talusse,

Pugesin kotka pesasse: V, 536—537.

Kalevipoeg, kange meesi: VI, 1.

Seda laadi vigade parandamine oleks ju rahvaluule eeskujuga kokkukõlastamise sihil küll kahtlemata soovitav, aga see oleks ühtlasi kogu teosest õige sügavalt läbiulatav töö. Et „Kalevipoja“ parandamisepiirisid koomal hoida ja seda hoolikamalt just neis koondatud piirides puhastusetööd teha, võiks siis vahest ses teoses esineva värsimõõdu kui selle kunstsünnituse erilise — s. o. „Kalevipoja“ värsimõõdu peale vaadata, mille iseäralduseks oleks, et ta, muidu Eesti - Soome rahvaluule värsitehnikaga kokkukõlas seistes, pikkade esimeste sõnasilpide paigutamises ometi selle eeskuju peenusi omaks ei võta.¹⁾

1) Ka käesoleva kirjutuse parandusenäidetes ei ole seda eeskuju teostatud.

Säärase tarvitamiseviisi maksvaksjätmine sünnitaks teatava paralleeli ka „Kalevipoja“ sisu käsitamise moega: rahvapärased ained, kuid peenused, idee ja suurelt jaolt nii siis ka vorm Kreutzwaldi omad.

Parandamise puhul ei tohi aga ka meie rahvaluule ehtelisemate külgede — alliteratsiooni ja assonantsi edendamist silmast lasta. Nii oleks näit. mõndapidi parandatavate ridade asemel:

Ruttes kalmuküngastele,
Lendes rahulepikusse (Sissej. 56—57)...
Nägin mõnda naljakaida
Salalikka sündimisi (I, 27—28)...
Laulu joada laskemaie (II, 2)...
Ikkis leina igatsusi (II, 320)...
Et ei nahka silmil' saanud (II, 329)...
Kergitajad läbi katuse (II, 586)...
Tüki teeda, palju maada (VII, 616)...
Päevapaistel laenekesi
Veeretelles Peipsi poole (VIII, 242—243)...
Tõukas maha tammeoksad,
Tallas maha toomeoksad (IX, 88—89)...

loomulikum ja mõnusam alliteratsiooni või assonantsi heaks sõnu umbes nii seada:

Ruttes rahulepikusse,
Lendes kalmuküngastele...
Nägin naljakaid nähtusi,
Salalikka sündimisi...
Laulu lugu laskemaie...
Ikkis leina lepituseks...
Et ei sõba silmil' saanud...
Kergitajad läbi lae...
Tüki teeda, marga maada...
Päevapaistel Peipsi poole
Lainekesi veeretelles...
Tallas maha tammeoksad,
Tõukas maha toomeoksad...

„Kalevipoja“ parandamisel tuleks üleüldse kahe põhjuse vahel valida: kas peab parandamine ainult lappimise piiridesse jääma, s. o. kas peab üleliigseid või ekslikka värsisilpa maha kustutama ja sinna enam-vähem üksnes värvi silpa ja sõnu asemele põimima, kusjuures ridu muidugi värsitehnika nõuete kohasteks tuleks kohendada, või peab see töö enam-vähem loova laadi kõrguseni ulatama, s. o. iseloomustavate sõnade juurelisamise kaudu värvi ja tihedust juure võitma? Kuna esimene parandamiseviisi, peasjaliselt vormilise külje piiridesse jäädes, töö sisuväärtust vaevalt suurendaks, tuleks teine uuendamise laad töö sisule kahtlemata kasuks.

Sest kui me näituseks üksikuidki sisukamaid sõnu tarbe puhul tühiste, ei midagi ütlevate sõnade asemele paigutame kas või järgmisteski ridades :

Tulnud teised toomingasta (Sissej. 308),
Aga keelt ei olnud kuskil,
Sõna kellelgi ei suussa (III, 814—815),
Laialisti lendamaie (V, 409),
Annab aga jalgadele (V, 495),
Õhukese hõlmadela (V, 579),
Helkis aga laenetesta (VII, 192),

neid vahest nõnda muutes :

Tulnud t u u l e l l a toomingast...
Aga keelt ei olnud k a l j u l,
Sõna l a i n e i l e i suussa...
Õ h k u l a i a l e l e n d a m a...
A n n a b j õ u d u j a l g a d e l l e...
Õ h u õ r n a h õ l m a d e l l a...
H e i t i s h e l k i l a i n e t e s t a...,

siis on neisse ridadesse igatahes mõttetihedust, osalt aga ka alliteratsiooni ja assonantsi edendust juure tulnud.

V. Sisuline parandamine peab teose vabas-
tama eestkätt otsekohetest mõttesegadustest, mis keele
korraldamatuse tagajärjel „Kalevipoja“ tekstisse on libi-
senud. Näit. :

Lepasta lehed lähevad,
Toomingast t u u l e d (= tuulil ?) tuiskavad : II, 429—430.
Läksin m e r d a (= merde, merele ?) kiikumaie : IV, 650.
Aga suits ei tõusnud silma,
Ega paistnud leeme pajalt
A v a l d a v a a u r u k e s t a (= aurupilve avaldusta):
III, 566—568.

Teised olid tuulejuhil...
Võõramaale rada võtnud,
Käiki pikka kauguselta (= käigi pika kaugusesse ?) : II, 32—35.
Kaua vaene v õ ö d a (= võõta ?) läksi,
Kaua kroogib käikseida : I, 583—584.
Perekaida Poolakaida,
Tapejaida Tatarlasi,
Lipukese (?) Litukaida
Kuuljakeeled kuulutanud
Pihkva piiril paigutamas : XX, 412—416.

Ei saa ka selgusele jõuda, millal Kalevipoeg siis
õieti kündis, kas päeval või öösi, kui ta ütleb :

Kündsin õhtust hommikuni...
Lõunapäeva palavusel : IX, 559—562.

Ehk mis peaks tähendama :

Kus see tuba toesta tehtud,
Katusest on kallutatud : I, 678—679.

Jookse, too juu (= joa ?) jõesta : I, 767.
Küllap jumalate käsi
Tasutaval röövli tabab : VI, 685—686.
Heitnud (= heietanud ?) heledad lõngad ; VIII, 192.
Sõjal siuguna sügavus : IX, 906.
Uinugu ummista urkanessa : IX, 914.
Sügav mulku muru alla
Tunnisteles tehtud tempu,
Kaaneks kaetud kübara,
Kui see rikas rahakoorma
Metsa läinud kõik mehega : X, 529—533. (Järgneb.)
J. W. Weski.

Revolutsiooni-aegse poliitilise kirjanduse ülevaade.

(Järg.)

3

Vähemline kirjandus:

Eesti Sotsiaaldemokraatlike Töölisterpartei Programm. vastu võetud partei esimesel kongressil 8.—11. okt. 1917. a. Töölise Kirjastuseühisus. 32 lhk.

Rahvusvahelise sotsiaaldemokraatia programm, Eesti oludesse seatud. Sümpaatiline on rahvuse tähtsuse toonitamine. Kokkuseadmisel näib eeskujuks olnud Schweitsi s.-d. partei programm.

Sotsiaaldemokraatlikud kõned ja kirjad, nr. 1 ja 2 Eestimaa Sotsiaaldemokraatlike Ühenduse, nr. 3 Eesti Sotsiaaldemokraatlike Töölise Partei väljaanne, nr. 4—6 (M. Martna: Balti Saksa rahvuse kõdunemine ja kadu; Sotsiaalne revolutsioon; Linnade kogukonnapoliitika) ilmumata.

№ 1. M. Martna: **Eestimaa autonoomia ja sotsiaaldemokraatia.** „Töö“ kirjastus, Tartus, 1917. 40 lhk., h. 40 kop.

Asjalik küsimuse valgustamine omalt maalt ja mujalt toodud näituste põhjal. Autor võitleb lühimõttelise Eestikartuse vastu äärmiste pahempooliste poolt, kuid toonitab, et kodanlastega ühes minnes peab teadma, kui kaugele ühist teed jätkub. Kirjutus on pärit selt ajalt, kus M. Martnal nähtavasti veel kindlat seisukohta polnud föderatsiooniküsimuses, millest ta mõni kuu hiljemini veel kaugeemale läks, Eestile täieliku iseseisvuse nõudmiseni.

№ 2. M. Martna: **Poliitilised Parteid.** „Töö“ kirjastus, Tartus 1917. 96 lhk., h. 1 r.

Asjalik, rikkalikkudel teadmistel ja kogemustel põhjenev seletus klasside ja parteide vahekorrast, kusjuu-

res põhjalikumalt Soome ja iseäranis Saksa erakondi on silmas peetud; viimases mõttes on kirjutus praeguselgi ajal aktuaalne. Lõppeks tuuakse Saksa, Schweitsi, Vene ja Soome sotsiaaldemokraatliste parteide programmid, mida huvitav on üksteisega võrrelda, iseäranis maaküsimuse poolest; Soome partei „maamajanduse programm“ tunnistab näit. otsekoheselt, et praeguse aja teadmised suur- ehk väikepõllupidamise kasulikumuse küsimuse „kahtlusealuseks“ jätavad, asub sellepärast esialgu „erapooletule seisukohale“ ja kutsub „oma liikmeid väikemaapidamist tõsiselt uurima“.

Huvitav on ka „kuninga revolutsiooni“ mõju konstateerimine Eesti kodanliste erakondade programmides, milles oma jagu „punaseid“ jooni leidub.

Nõ 3. M. Martna: **Eesti polgud ja sotsiaaldemokraatia.** Sõjaväeliste rahvusliselt eraldamine. Tartus 1917, 38 lhk., h. ?

Jaatav seisukoha võtmine Eesti polkude korraldamise, kui Eesti sõjaväeliste elu hõlbustamise ja sisurikkamaks tegemise vastu, militarismi põhjusemõttelikult eitaval seisukohal püses. Poleemika enamlaste eitava seisukoha vastu.

Eesti Tööerakonna (radikaalsotsialistide) väljaanded:

Eesti Tööerakonna eeskava, juhtmõtted ja põhjuskiri. E. T. E. keskkomitee väljaanne, 32 lhk., h. 25 kop.

Huvitust pakub ses broshüüris just juhtmõtete selgitamine revisionistlikus, arenemissotsialismi vaimus, vastandiks revolutsioonilisele sotsialismile. Pärit selt ajalt, kui Eesti osariiki nõuti Vene ühendatud riigis.

E. d. Laaman: **Maauuendus Eestis.** E. T. E. väljaanne, „Päevalehe“ trükk Tallinnas, 16 lhk., h. ? Äratõmme sama autori põhjalikumast teosest „Maaküsimus ja maa-uuenduskavatsused“, mis ilmus Eestimaa Kooliõpetajate Seltsi väljaandel; sellest alamal.

Eesti Radikaaldemokraatlise Erakonna ja Eestimaa Talurahva Liidu kirjastustegevuse kohta puuduvad mul teated.

Eesti Demokraatline Erakond on välja annud põhjuskirja ja juhtmõtted, à 8 lhk., „Postimehe“ trükk, Tartus.

„Maaliidu“ kirjandus:

Cand. agr. J. Hünerson: **Kolm nõudmist. Maad, vabadust, haridust.** Eesti Maarahva Liit. Korraldav toimekond. Tartus, oktoober 1917, 48 lhk., h. 50 kop.

Maaliidu ideoloogi huvitavad harutused maa-, haridus- ja kodanliste vabaduste küsimuse kohta, taluperemeeste hingeelu ja poliitilise ilmavaate seisukohalt. Kirjutuses on ka sotsialista riivatud, kuid selle juures pole objektiivne ega karvapealt tõepärane oldud. Toon siin ühe tähtsama faktilise paranduse: lhk. 29 tõendatakse, Vene külakogukonnas maksvat „ühiskondlik maaharimiseviis“, mis on täielikult autori ülesleidus, sest Vene külakogukond on ainult ühiskondlik maaomandamise vorm täitsa individuaalse harimiseviisiga, mis ka sotsiaalrevolutsionääride, kui väikepõllupidamise poolehoidjate talupoegade partei programmile vastab. Loodetakse, et tehnika arenemine tulevikus sel alusel ühiskondlikule maaharimiseviisile lähemale viib. Hr. Hünerson tunneb aga sotsialista ainult kui vabrikutöölise parteid (lhk. 4), kelle ainukeseks ideaaliks olla „kommunaalsele alusele rajatud suurpõllupidamine“ (lhk. 30). Ta ei hakka ennast sellega vaevamagi, et üksikute sotsialistlikkude erakondade nõudmiste lahkuminekutega ennast lähemalt tutvustada ja neid karvapealselt esitada.

Põllumeeste klassiseisukohta esitab jämedajooneliselt kaebus (lhk. 5), põllumehed pidavat „rõhujatele linnalastele külluses odavat leiba“ kätte muretsema (vist $\frac{1}{8}$ naela päevas, 8 rubla nael!).

Huvitav on siiski tunnistus (lhk. 32), et maa eraomandusena pidamine ja põline rent üksteisest tegelikult vähe lahku minevat: liikuva kapitali rohkemuse tõttu võivad tubli töötajaja põline rentnik „aegapidi pärisomanikust jõukamakski“ tõusta.

Eesti „kapitalismi“ kohta on autor naiivselt varjaval seisukohal: meie rahval ei olevat peaaegu tagavarasid ega kapitaale, kui, siis harilikult mõni sada ehk tuhat (lhk. 41). Uskugu seda kurba asjaolu, kes suudab! Teadku ka hr. Hünerson, et kõik „sotsialistid“ sugugi rahvusliku kapitaali vastased pole, vaid selle arenemises just ka meie rahva arenemist näevad (v. Martna, „Eestimaa autonoomia ja sotsiaaldemokraatia“, lhk. 27 ja 28).

Teejuht. Eesti Maarahva Liit. Keskkomitee väljaanne. Tartus 1917, 64 lhk., h. 50 k.

Vist esimene eestikeelne juhatuskiri poliitilise erakonna tegelastele. Sisuks on Maarahva liidu eeskava, põhjus- ja juhatus osakondade organiseerimiseks ja nende tegevuse juhtimiseks. Esitatud poliitilise võitluse ja propaganda abinõud on õieti ühised kõigile kultuurliikkudele erakondadele.

Oma osa poliitilist macchiavellismi (tõsi küll, omast vist kõigile erakonnile!) peitub nõuandes küll teiste erakondade koosolekuil sõna võtta (lhk. 55), kuid oma erakonna koosolekul teiste erakondade poolehoidjate kõnevõimalusi niipalju kui saab kitsendada (lhk. 42).

Vastuvaieldav ja praktikas läbilõõmata on väide, maapidajate ja maatöölise huvide lahkuminek olevat nii väike, et nad poliitiliselt ühe erakonna, nimelt Maarahva Liidu poolehoidjad oleksid (lhk. 22). See on ainult väga soov!

Eesti Demokraatline Blokk

(Eesti Demokraatline Erakond, Maaliit, radikaaldemokraatiline erakond ja Talurahvaliit):

Eestlased! Mida nõuame, mille eest seisame? Edasi anda tuttavatele ja mõtteosalistele! Eesti Demokraatlise Bloki kirjastus, Tartus 1917. a. 32 lhk., hind ?

Pealkirjas nimetatud erakondade ühiste nõudmiste kokkuvõte Eesti Asutavas Kogus. Polemiseeritakse peaslikult sel ajal võimul olnud enamlastega, kuna sotsialistide kohta üleüldiselt tähendatakse, et nad „suuri lubadusi andes rahvahulki meelega eksiteele avatlevad“ (lhk. 5).

Vaidlustest enamlaste vastu tuleb kohe asja ekslikkust tähendada: enamlased ei hoolivat emakeelest ja tahtvat kõrgemid koole ära kaotada (lhk. 14). Esimese punkti kohta võiks faktiga vastata, et Eesti enamline koolivalitsus Tallinnas omal ajal mitte-Eesti koolidele Eesti keeli eeskirju saatis. Teine süüdistus on lihtsalt rändav, meelega laialelaotatav legend, nagu neid poliitiliselt põneval ajal ühtelugu kuulleb, näit. kuulujutt lätlaste kavatsusist Eestimaad Tartuni omale nõuda 1917. aastal, esimese luhtaläinud enamlastekukutamise katse puhul.

Revolutsiooni mõjul on ka Eesti Demokraatline Blokk paar „punast“ nõudmist enese eeskavasse võtnud: „Eestis ei tohi inimesi olla, kel iseäralised eesõigused oleksid, mida nad survena võiksid oma kaaskodanikkude vastu tarvitada“ (lhk. 7). „Keegi ei tohi teise verevaevast ennast toita“ (lhk. 8 ja 22). Niisuguseid tõendusi tohiksid ainult sotsialistid enestele lubada, sest ainult nende eeskavaga oleksid need kokkukõlas. Oli siiski kord aeg revolutsiooni algul, kus ka Vene kadetid endid „sotsialistideks“ tunnistasid (A. Isgojev kadettide teaduslikus kuukirjas „Вѣстникъ Партии Народной Свободы“). Ka Eesti Demokraatlise Erakonna asutamisel heitis J. Tõnisson argliku pilgu sotsialistliku ühiskondliku arenemise lõpusihi poole, kuid tõmbus otsekohe tagasi, kui selle seisukoha kindlakujulisemat

fikseerimist nõuti; enne nimetatud erakonna asutamist kuuldus koguni juttu rahvussotsiaalse erakonna asutamisest samade tegelaste poolt. Ajad painutavad kindlamaidki poliitilisi karakterid, sunnivad enesele kohanema teadmata ehk ka teadlikult, õigete sihtide varjamise, mimikreerimise otstarbel.

Ka erapooletumad, väljaspool erakondi seisvad korraldused on oma osa poliitilist kirjandust soetanud revolutsioonиаastal: Nii „Noor-Eesti“, „Ühiselu“, „Teadus“, Eestimaa Kooliõpetajate Selts, Eesti Nooresoo Rahvuslik Liit, Eesti Üliõpilaste Poliitilist Kihutustööd Korraldav Toimekond, Eesti Üliõpilaste Selts.

Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus“:

Hans Kruus: **Pेत्रilinnas suurpäivil.** Veebruar — märts 1917. Päevaraamatulised ülestähendused. Tartus 1917. 45 lhk., h. 50 kop.

Vene revolutsiooni algatamisest tegelikult osavõtja kirjeldus asjade käigu kohta enese nägemise, teistelt kuulmise ja ajalehtede järele. Kogu teos on kirjatatud lüürilises revolutsiooniluule meelesolus, mis ajuti õige ilusais avaldusis esile puhkeb, nagu see tol korral lootusrikka revolutsiooni algusel loomulik ja võimalik oli.

Eestimaa Kooliõpetajate Seltsi kirjastus:
(„Eesti Tööerakonna eeskava“ tagakaanel Eesti Tööerakonna väljaandeks tembeldatud):

Ed. Laaman: **Maaküsimus ja maauuenduskavatsused.** Tallinnas 1917, 103 lhk., h. ?

Raamat sisaldab eneses selle kursuse maaküsimuse kohta, mille E. Laaman revolutsioonиаasta algul mitmel pool „poliitilistel kursustel“ ette kandis. Autor asub radikaalsotsialistlikul (Eesti tööerakonna) seisukohal, kuid see tuleb avalikuks ainult mõnes üksikus kohas ja raamatu lõpus, maauuenduskavatsuste esitamisel.

Raamatu sisu on huvitav. Selles tuuakse alguses ajalooline ülevaade maaolude arenemise ja maaküsimuse kohta üleüldse. Siis esitatakse vaidlus Saksa õigeusklike marksisitide ja revisionistide vahel suur- ja väikepõllupidamise elujõulisuse küsimuses. Edasi kõneldakse huvitavalt Vene maaoludest, Vene maapuuduse iselaadist ja põhjustest, mis on üks osa kogu Vene rahva praegusest kultuurilisest kriisist (lhk. 39).

Teine pool raamatust on pühendatud maaküsimusele ja maauuendusele Eestis. Siin valgustatakse kõige pealt

talurahva vabastamise küsimust. Siis tuuakse arvusid maaolude valgustamiseks Eestis. Selle järele esitatakse mõnigi huvitav dokument Eesti ja Balti-Saksa poliitiliste vaadete kohta maaküsimuses. Lõppeks — Eesti tööerakonna kavatsused maaküsimuse kohta selt ajalt, kui nõuti Eesti osariiki ühendatud Vene vabariigis.

Raamat on võrdlemisi objektiivne. Ainult mõnes üksikus kohas on sotsiaalrevolutsionääride agraarprogrammist kõneldes märgist mööda lastud. Seda toonitades tuleb muidugi arvesse võtta, et siin on jutt Eesti sotsiaalrevolutsionääride programmist enne Vene erakonnast eraldumist ja maaprogrammi revideerimist meie olude kohaselt.

Raamatus on paaril korral toonitatud, et niihästi maa natsionaliseerimine (riigi kätte võtmine) kui ka sotsialiseerimine (ühiskonna kätte võtmine) veel sugugi sotsialistliku korra maksmapanekut ei tähenda, kuna vastolu kapitaali ja töö vahele alale jääb. Kahju, et autor selle huvitava küsimuse täielikumast käsitlemisest teadlikult keeldub, seda puhasteoreetiliseks pidades (lhk. 27).

Autoril puudub õige seisukoht s-ride nõudmise kohta, et igal inimesel õigus olgu maad saada (lhk. 91). Sel õigusel on ju ainult deklaratiivne, fakultatiivne tähendus, mille tegelikul maksmapanekul mitmesugusid tingimusi, enne kõike just põllutöö enese huviseid tuleks arvesse võtta. See õigus ei viiks paremalgi teostamisevõimalusel kunagi selleni, et kõik inimesed maad asuksid harima: seda ei luba juba praeguse inimkonna väga mitmekesistunud kultuur oma tööjaotusega, mille tasakaal mitte ainult maakorraldusest ei olene.

Talumaade eraomanduse võõrandamisest Eesti s-ride programmis on ka valesti aru saadud (lhk. 99): tasu taheti maksa ainult nende talumaa-osade eest, mis suurte talude küljest oleksid ära lõigatud. Oma maa peale edasijäävad talupidajad kavatseti ainult sellekohaste sammude kaudu ostuvõlgadest vabastada.

Raamatus on ette nähtud ka selle Eesti maaküsimuse lahendamise katse võimalus, mille hiljutine võimumees Lundenroff omal ajal välja kuulutas, nimelt katse Saksa asunikka Eestisse tuua.

„Teaduse“ kirjastus:

Prof. M. Reissner: **Mis on demokratiline vabariik?**
Tallinnas 1917, 15 lhk., h. 20 k.

Populaarne, selgejooneline seletus küsimuse kohta, sotsialisti seisukohalt kirjutatud. Sotsiaalne revolutsioon

kajastub autorile ainult tuleviku perspektiivis, kuid selle vajadust toonitab autor rõhuga. Ühtlasi arvab ta selle läbiviimise palju raskema olevat, kui puhaspoliitilise revolutsiooni.

W. W. P o g o s s k i: **Kohalik omavalitsus demokratistel alustel.** Tallinnas 1917. 15 lhk., h. 20 k.

Ajutise Valitsuse omavalitsuse uuenduskavatsuste selgitamine üleüldisdemokraatlikult seisukohalt, iseäranis Inglise olusid Venemaale eeskujuks seades. Ilmunud nähtavasti revolutsiooni algul.

V. Ernits.

Mõned hiljuti ilmunud Saksa-Eesti ja Eesti-Saksa keele õperaamatud. 2

Cand. phil. N. K a n n: **Saksa keele õpetus koolidele ja iseõppijatele.** Tallinnas 1918, Eestimaa Kooliõpetajate Vastastikku Abiandmise Seltsi raamatukaupluse kirjastus, 128 lhk., h. ?

Raamat sisaldab eneses õige põhjaliku üksikasjalise grammatika, ilma harjutuspaladeta. Sellepärast on tema põhjal üksi raske keelt ära õppida: ta eeldab paralleelset tekstilugemist ja juba mingisuguseid eelteadmisi. Sellekohaselt on ka raamatu eestikeelne tekst pea alati klambrites Saksa keele tõlgitud, igal korral küll mitte karvapealt. See pakub keele õppimises nii viljaka võimaluse mida kiiremini võõrakeelse teksti lugemisele üle minna.

Raamatu häiks külgedeks on peale juba nimetatud üksikasjalikkuse ja põhjalikkuse veel see, et temas Saksa ja Eesti keele lahkuminekuud, samuti ka mõned Balti-Saksa murde iseäraldused on tähelepanekut leidnud. Näitustena toodud laused puudutavad enamasti meie kodumaa olusid, ajalugu ja kohti.

Üksikmärkused:

Lhk. 10: isast, emast sugu — parem mees- ja naissugu.

Lhk. 25: usar, p. o. husar.

Lhk. 31: särk, häme, p. o. hame.

Lhk. 53: puuduvad niisugused lühendatud arvsõnad, nagu fünfzehnhundert, neunzehnhundert jne., mis Saksa kõnekeeles õige laialt tarvitusel on.

Lhk. 61: kesksõna muudab algsõna tegevuse omaduseks, mida isikule või asjale juure lisatakse, p. o. kesksõna esitab asja tegevust omadusena.

Lhk. 63: stehlen ei konjugeeru nõrga, strafen mitte kõva konjugatsiooni järele, vaid vastupidi.

Lhk. 63, 64: mitte silb, silbi, silbide, vaid silp, silpi, silpide.

Lhk. 83: schwingen pole mitte keerutama, vaid viibutama, kiigutama, lehvitama, hõljutama jne.

Lhk. 98: Lauses „kommen Sie mir nicht mit dem Aber“ pole viimane sõna mitte subjekt, vaid objekt.

Lhk. 102: bedenklich ‚kardetav‘ + ‚kahtlane, kahtlev‘.

Lhk. 106, 10. rida ülevalt: Opposition, p. o. Apposition.

Lhk. 107: ‚Jutustavad, küsivad jne. laused‘ asemel võiks lühemalt tarvitada jutustus-, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid‘.

Lhk. 115: loetakse üles verbid, mille järel kõrvallauseid ei saa lühendada. Nende hulgas on ka sehen, hören, wollen. Ometi on Saksa keeles võimalikud laused, nagu ich sehe, höre ihn kommen jne.

Lhk. 121: Uuesti sünnitatud ‚olgutuse määruslause‘ asemel võiks lihtsamini tarvitada juba tuttavat sõna ‚mõõnduslause‘ (Konzessivsatz).

Lhk. 124: ööldakse, ööldud, p. o. öeldakse, nagu mõeldakse. ‚Kindla, tingiva ja mõeldava kõneviiside tarvitamisest‘ — germanism ehk russitsism: Eesti keeli ainsus: kõneviisi.

Üleüldiselt on aga raamatu Eesti keel korralik, olgugi konservatiivne keeleuenduse mõttes:

Saksa keel iseõppimiseks. Dr. Richard Rosenthali järele kokku seatud. Narvas 1918, G. Tamweliuse kirjastus. Neljas rohkesti täiendatud trükk, 283 lhk., h. ? (Esimene trükk Tallinnas 1908.)

Ameeriklase Dr. R. Rosenthali juba teatava kuulsuse omandanud elavate keelte õppeviis lähine loomulikule keele õppimisele. Alustatakse pikkade ja keeruliste lausete lugemisega, lahutatakse need üksikuiks osadeks, lühemaiks lauseiks ja kõnekäänudeks ja kombineeritakse neid väga mitmet moodi, tarbekorral grammatilisi seletusi esitades. Kõigi lausete kohta on paralleeltõlge, mille järele võõrakeelsed laused tulevad kindlasti sisse harjutada (3 korda päevas!), nii et neid eestikeelse teksti järele võib peast lugeda, ilma tõlkimata, ilma emakeeles mõtlemata: pearaskus võõra keele õppimisel ongi just võõrakeelse mõtlemisharjumuse omandamine. Sel kombel võõra keele

kallale asudes võib tõepoolest paari kuugagi rahuldavaid tagajärgi saavutada lihtkõnelemise mõttes.

Raamatus käsitlevad alglaused on samad, nagu ingliskeelses originaaliski. Kirjanduslikkude vahepaladena on toodud Schilleri „Kellalaul“ ja paar teist pala joonealuse tõlkega, mille tõttu raamatu lõpul leiduvad kirjanduslikud tõlked keeleõppimise seisukohalt ülearuse luksusega tunduvad.

Autor on teadlik Eesti keele lähisusest Saksa keelele häälendamise ja kõnekäänude poolest; uuemal ajal hakatavat „keele puhastamise sunnil suuremaid vahesid tegema“.

Saksakeelses tekstis on umbes 40 trükiviga ja komistust, neist suurem osa kergesti märgatavad. Mõned võivad siiski algajale eksitavad olla, iseäranis kordumise puhul, näit. Verichtungen pro Verrichtungen (lhk. 222 ja 223); gehts's pro geht's (lhk. 181 ja 229) jne.

Eestikeelne tekst jätab õigekeelsuse ja õigekirjutuse poolest palju anarhilisema mulje, kui saksakeelne: pea kõigi arvustatud raamatute ühine viga, olenev meie keele vähesest oskamisest ja hoolimisest hulkades. See näib mõnes vormis mingisugust murret kajastavat: kõvatüvelised illatiivid a e gas (lhk. 98, 212), sugus (lhk. 173) jne.; -ma- konstruktsioon pro -vat: (näeb) hukka minema (lhk. 153) jne.; misukese (187) pro missuguse jne. Ses ei leidu mitte ainult trüki-, vaid ka keelevigu: vorme nagu töösi (lhk. 153), sulgesi (lhk. 135) pro sulgi jne.; partitivisme (kutsuge minule tohtrit pro tohter lhk. 146 j. t.) jne.

Eraldimärkused:

Lhk. 41: haben pole mitte ,olema, omanduseks pidama', vaid ,omama'.

Lhk. 45: die ungenügende Frankiierung ,liig vähe markisi (puudulik maksutasumine), || puudulik margitamine.

Lhk. 56, 68: meeste-, naiste-sugust || mees-, naissoost, nagu juba Kanni raamatu arvustusel tähendatud.

Deutsches Lehrbuch für estnische Schulen: Saksa keele õpetus Eesti koolidele. Esimene jagu. Kokku seadnud Liitkond Haapsalu kooliõpetajaid. M. Tamwerki kirjastus Haapsalus 1918, 152 lhk., hind ?

Ainuke 1918. a. ilmunud Saksa keele lugemiseraamat Eesti koolidele. Sellena aga võrdlemisi puudulik.

Sisu poolest ei näe pea millestki, et see on õpiraaamat Eesti koolidele: ses nimetatakse ainult üks kord Haapsalu linna, muist maakohadest Eestis kõnelemata.

Eesti keelest on vist kõigest ühel korral juttu ja Eesti kooliõpilaste nimesid esineb alguspalades ka mõni. Nähtavasti oleks raamatu sisu kohastamine oma maa oludele võõraist Saksa keele õpiraamatuist laenamisel raskusi sünnitanud!

Sisust oleks pidanud lugemispala nr. 104 „Der verlorene Hut“ välja jätama, moraalistel põhjustel. Ei ole sugugi pedagoogiline klassis seda lugeda, kuidas poisivõrukael naiivivõitu isa üle löi.

Raamatut kaunistab üks pilt, kuid see kujutab Venemaja selle elanikkudega.

Grammatikaseadused on algusest peale saksakeelsed, seega õpilastele kättesaamatamad. Grammatika näited pole alati küllalt korralikult esitatud. Lhk. 18 ja 20 tuuakse nominatiivis ainult der, daativis aga dem ja einem. Lhk. 70 on kogu grammatikaseadus süntaktiliselt valesti formuleeritud.

Saksa keele trükivigu on autorid ise 37 ära parandanud, rohkem on neid aga parandamata jäänud. Peale selle leidub raamatus mitugi otsekohest keeleviga, näit. Streiholz pro Streichholz (lhk. 65, 100, 128, 150), dreschen — dreschte, gedrescht pro drosch, gedroschen (lhk. 131, 144), damal pro damals (lhk. 134, 143) jne. Lhk. 129 on aufpassen tõlgitud „peale passima“ pro „tähele panema“.

Ka raamatu Eesti keel pole mitte kõige eeskujulisem. Ses leiduvad laused, nagu „ma saan täna linna minema“ (lhk. 103), vormid nagu „kaks kapit“ (lhk. 106), „onvad“ (lhk. 114), sõna nagu „mant“ (lhk. 132) pro „piimakoor“.

Üleüldine otsus selle raamatu kohta võib ainult halb olla.

Lernen Sie deutsch! Anleitung zur leichten und schnellen Erlernung der deutschen Sprache. **Õppige Saksa keelt.** Kõige kergem ja kiirem viis Saksa kõnekeele äraõppimiseks. Narvas 1918, K. Anwelt ja Ko. trükk. 62 lhk., hind ?

Kõnelemistevihu ainevalik on modern, niihästi Saksa kui Eesti keel üleüldiselt korralik. Saksa keele trükivigu on 10 ümber, neist paar tükki kahtlased: lhk. 25 Plaquett, p. o. Blankett ja lhk. 44: sechszehn ja sechszig, p. o. sechzehn ja sechzig. Eesti keeles esineb mõni partitiivism ja mõni keele- ja trükiviga. Lhk. 23: (lauda) korjata, p. o. koristada. Lhk. 34: „Dekoration“ pole mitte „sisseseade“, vaid „näiteseinad“. Lhk. 35: „saab saatma“ — germanism. Lhk. 50: ämmer pro äm-

ber. Naiivne on järgmise lause tõlge: Sind Sie verheiratet oder ledig? (lhk. 27): Kas olete abielus või veel saada (lahtine)? (!).

Väikeseks puuduseks tuleb lugeda üksiksõnade paljust: need oleks pidanud lauseisse põimima.

Hääldamisseadustes on tähendamata jäänud, et *v* kui *w* ainult võõrakeelsis sõnus hääldatakse (lhk. 9). Saksa keele häälikute pikkuse ja rõhu küsimus on jäänud koguni puudutamata.

Ka oma saksakeelse pealkirja järele on raamat ainult Saksa keele õppimiseks määratud. 8. leheküljel leiduvad saksakeelsed märkused Eesti häälikute kohta lasevad aga oletada, et saksakeelses pealkirjas viga on juhtunud: deutsch asemel oleks pidanud estnisch seisma.

A. Grenzstein: Saksa keele õpetaja Eesti koolilastele. I kooliaasta. Der deutsche Sprachlehrer für estnische Schulkinder. I. Schuljahr. Kaheksas parandatud trükk. Tartus, K. A. Raagi kirjastus 1918. a. 112 lhk., h. ?

Keeleliselt võrdlemisi korralik raamat: isegi trükivigu leidub ainult üksikuid niihästi Saksa kui Eesti keeles.

Raamatu meetodi kohta võiks paar märkust teha. Tõlked Eesti keelest Saksa keele pole mitte soovitavad. Pikad saksakeeliste sõnade nimekirjad ilma tõlketa on otstarbekohatumad. Lausete ja sõnade nummerdamine on hoopis üleliigne.

Raamatu sisu peegeldab teatava määrani Grenzsteini üleüldist vaimulaadi. Harjutuslauseis on palju mõttesalme, palju üksikuid stroofe kirikulauludest, palju Piibli ütlusi — kõik see kaleidoskoobiliselt segi paisatud; et osa neist õppijale sisuliselt tuttav, see hõlvustab tööd. Õige sagedasti on lausete ja sõnade järjekorras ja sisus märgata Grenzsteinile nii omast kergepoolist loogilist mõttemängu.

Segavad ja otstarbekohatumad on samade lausete kordumised mitmes kohas.

Üksikmärkused:

Lhk. 19: sollen ,pidama' + ,kohustatud olema'.

Lhk. 27: sechszehn, p. o. sechzehn.

Lhk. 66: angewöhnen ,ametiks võtma' on liiga vaba tõlge, p. o. ,millegagi harjuma'.

Lhk. 80: lallen ,lukutama' (lasie kohta), p. o. vist ,lullutama'.

Raamat on nähtavasti koolide jaoks uuesti trükitud. Parema puudusel võiks teda tarvitada.

Lõppeks tuleks Saksa keele õpiraamatute kohta tähendada, et Võru praoskond sellekohase võistluse on välja kuulutanud, 1000-margalise auhinnaga.

Ajalehis kuulutati veel, et olevat ilmunud: Martin Jakobson: **20 Probelektionen**. See oli aga reklaam: raamat on 1913. a. Peterburis ilmunud, eestlase kirjutatud, Tartus Sööti juures trükitud. 60 lhk., h. 40, praegu 75 kop.

Raamat pole algajate õppijate jaoks määratud, vaid kooliõpetajatele. Naturaalse, „otsekohese kõnelemis-kirjutus-lugemis-metodi“ hea illustratsioonina pakub see oma jagu huvitust.

S. Songi: **Saksa-Eesti keele sõnaraamat** uuemas kirjaviisis, tarviliste grammatikaliste seletuste ja juhatustega. **Deutsch-Estnisches Wörterbuch**. S. Songi trükk ja kirjastus Võrus 1918, 164 lhk., h. 6 marka.

Võrdlemisi korralik sõnaraamat, siiski mõnesuguste puudustega; trüki- ja Eesti keelevigadega kokku olen teinud seda arvustades 52 märkust. Tähtsamad neist:

Lhk. 2: Abkunft ‚sugu‘ + ‚sünnipära‘;

Lhk. 8: authentisch, lugupidamiseväärt, kindel + usaldatav, enese kogemusil põhjenev;

Autorität, ülemus, võim (!) || autoriteet, mõjuvõim, iseäranis moraalne.

Lhk. 10: bauen Land, p. o. Land bauen. bäuerlich (bäurisch) ‚lihtsalt (!), talune‘ || talupojalik.

Lhk. 12: Beitrag ‚osa, maks, abianne‘ + lisand, lisa. bequem ‚kergesti, vaevata‘ || hõlbus, mõnus.

Lhk. 15: Bursch ‚poiss, õpipoiss, teener ohvitseri juures‘ + üliõpilane.

Lhk. 33: haben ‚olema‘ (!) || omama.

Lhk. 43: keinmal ‚millalgi‘ || ei kordagi.

Lhk. 54: Machwerk ‚tegu, väitus‘ || halvasti tehtud asi.

Lhk. 56: Männchen ‚meheke, väike mees‘ + isaloom.

Mässigkeitsverein ‚karskuseselts‘ || parajuseselts.

Lhk. 69: Obstruktion ‚kõhust kinniõlemine; takistamise sünnitamine‘ || töötakistus.

Lhk. 70: okkupieren, Okkupation || enese kätte, alla võtma, võtmine + sõjaliselt.

Lhk. 76: Politzei || Polizei.

Lhk. 79: Quasi ‚umbkaudu‘ || nagu.

Lhk. 81: Rauchwoske || Rauchwolke.

Lhk. 92: Schablone ‚vorm, mudel, kava‘ + vana-nenud, iganud, kulunud.

Lhk. 99: Scheusentor || Schleusentor.

Lhk. 102: die helige Schrift || heilige.

Lhk. 113: zustatten hommen || kommen.

Lhk. 114: stechen, stak || stach.

Lhk. 120: Symptom || ,tundemärk (haiguses)' || tunnismärk, mitte ainult haiguses!

Lhk. 123: technologisch ,tööstuseteadlik' || tööstusteaduslik.

Lhk. 135: unbegabt ,vaimuvaene, vaimuannetu" || vaimuandetu.

Lhk. 136: unteutlich || undeutlich.

Lhk. 139: utopisch ,mõeldav, arvatav, kättesaamatu' || utopistlik, unistuslik.

Lhk. 157: Zigeuner, lagedä mitte -ööner, vaid -öiner.

Ka Eesti keele kohta tuleb mõni märkus teha. Analoo-gilised on nominatiivid andme (lhk. 16), tilkme (128), tõmbe (118) pro anne, tilge, tõmme. Aukraat (80), praatima (100), kraat (156) peab olema d. Hooletuste (143) pro hooletusse on murdepärasus. Jookstelema (84) p. o. jookselema.

Ei tohiks ühe lõöksõna alla mahutada nii lahkuminevaid sõnu, nagu verb ja adjektiiv, näit. erfahren (21): kuulda, teada saama; harjunud, vilunud, elutark.

Neuer deutsch-estnischer Dolmetscher. Uus Saksa-Eesti keele tõlk. Tartus, Hermanni trükikoja trükk ja kirjastus, 66 lhk., aeg? hind?

Keskpärase raamat. Häälamisseedused Balti-Saksa pärased, labaselt esitatud: f = ehv; g = jee (!), v = wau (terav „w“!), c = ka teatavil korral, eu = öü, p. o. öi, Fräulein = wröilein (!), Reihe = reije. Puuduvad artiklid üksik-sõnade ees, puuduvad ajasõnade peavormid. Eksimusi ja trükivigu olen 27 üles tähendanud. Tähtsamad neist:

Lhk. 10: in diesen Jahre || diesem.

Lhk. 14: verzielt || verzieht.

Lhk. 15: drei Elle || Ellen.

Lhk. 19: Reien || Reihen.

Lhk. 23: eine Bortion || Portion. Bullion || Bouillon.

Lhk. 25: Papieros || Papiros.

Lhk. 58: Bedinsteten || Bedienten.

V. Ernits.

Kirjandusline ülevaade.

Meteoroloogilised vaatlused Tartu Ülikooli, Ilmade Observatooriumis 1918. aastal. Meteorologische Beobachtungen, angestellt in Dorpat im Jahre 1918. Dreiundfünfzigster Jahrgang. Dorpat, Buch- und Steindruckerei H. Laakmann. 1919. 88 lhk., h.?

Nagu nimi näitab, sisaldab käesolev vihk ilmadevaatluse tabelid Tartu kohta 1918. a. jaoks igaks päevaks eraldi ja üldkokkuvõtted aasta jaoks. Eriteadlastele meteoroloogidele pakuvad need kahtlemata sisuliselt palju huvitavat, kuid mind huvitab kogu see vihk keeleliselt, kuna selles esimest korda eesti- ja saksakeelne tekst paralleelselt esineb, mõni tähtsuseta põikus Saksa keele kasuks maha arvatud.

Vihu Eesti keel on üleüldiselt võrdlemisi puhas ja korralik, tarvitusele võetud teaduslikud oskussõnad tabavad, mitmed õige rahvakeelsed (jäide, sondene). Ainult üksikute kohta teeksin märkusi. Nii võiks 'relatiivse' niiskuse asemel 'suhtelisest' ehk 'võrdelisest' kõnelda (absoluutne' võiks seega mõnel korral, suhtetuna' tõlkuda). 'Kompletive Feuchtigkeit' pole mitte 'täisniiskuse puudus', 'vaid puudujääk' ehk õigemini 'täiendusniiskus'. 'Windkomponenten' on tõlgitud 'osatuultena'; vahest oleks siin parem tarvitada sõna 'tuullüüed'.¹⁾

Paar märkust õigekirjutuse kohta. Igal pool pole järjekindlalt läbi viidud võõraskeeliste sõnade pikkade täishäälikute kahekordistamine. Greeka γ on võõrsõnus γ :na transkribeeritud, muidu ü tarvitusel olles: psychromeeter, systeem. Harva juhtub muidki keelevigu ('piksilm' pro 'pikkilm'), milledest iseäraldi tuleks nimetada 7 'sai tehtud' - tüübilist germanismi.

K. Kochi poolt allakirjutatud eesti- ja saksakeelistes lõpumärkustes jutustatakse pääle tähelepanekute tegemise viisi ka ilmajaama saatusest valitsuste vahetusel 1918. a., kuni Eesti Valitsus ilmajaama oma hoole võttis. Enamlaste kohta tähendatakse, et nende Tartu tulek 15. dets. vaatlusi ei katkestanud.

See vihk on tähelepandav iseäranis sellepärast, et sel on osaks saanud olla esimeseks Tartu Eesti ülikooli puhasteaduslikuks väljaandeks.

V. Ernits.

Mõned tulemused ja probleemid Eesti rahvakunsti uurimise alal.

Helmi Neggo: Eesti rahvakunstist. Eesti Rahva Muuseum väljaanne nr. 16, Tartu 1918, 24 lhk., h. 1 m. 50 p.

I.

Iseteadlikum enesetundmine on alati kõrgema arenemise tunnusmärk, niihästi üksikute isikute, kui ka rahvaste elus. On täitsa loomus-

1) Et meteoroloogiliste vaatluste ala tarvis eestikeelsed oskussõnad osalt alles korraldamata ja fikseerimata olid, siis töötasid J. Sarv ja J. W. Weski 1919. a. algul neid oskussõnu niipalju välja, kui neid eestkätt riigi ilma- ja mereobservatooriumides meteoroloogiliste vaatluste ülesmärkimiseks rahvusvaheliselt sel alal tarvitusel olevatele keeltele vastavalt tarvis läheb. Neid sõnu on siis ka kõnealuse raamatu eestikeelses osas tarvitatud. Täh. eestikeelsete oskussõnade soetajad ei leppinud iga kord aga aina sõnalise tõlkimisega, vaid pidasid seal kõrval tähtsamal määral vahet sisu edasiandmist silmas, sõnavastetest küsimata. Sellest siis arusaadav, miks mõne oskussõna eestikeelne sõnastus vormiliselt mitte otsekohesest vastavuses ei seis muukeelse oskussõna-kujuga. „E. K.“ toim.

lik, et madala haridusega rahvad iseene olemise vastu teadlikku, teaduslikku huvi ei tunne, nii et nende elu rohkem arenenud rahvad uurivad ja tähele panevad, kelle eristunud teaduslikud huvid juba omast rahvast üle ja mööda ulatavad.

Nii oli lugu pea viimaste aegade eestlastegagi. Meid on igatahes võõraste poolt senni kaugelt rohkem uuritud, kui meie seda ise oleme teinud, kõnelemata teiste rahvaste elu teaduslikust uurimisest meie poolt, mis on üheks tähtsamaks vaimlise täiskultuuri osaks.

Ei ole mu ülesanne siinkohal kõike esitada, mis võõrad — sakslased, soomlased, venelased, ungarlased ja muud — meie rahva elu teaduslikuks uurimiseks on teinud. Võin rajaneda siinkohal ainult arvustatava broshüüri ainesse — rahvateadusesse. Ka siin on senni peaaesjalikult võõrad tegevad olnud. Soome rahvateadlane Dr. A. O. Heikel on kapitaalsete teoste kirjutanud meie rahvariete kohta (*Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien*, Helsingis 1909. a.), samuti ka meie ehituste üle (*Die Gebäude der Tsheremissen, Mordvinen, Esten und Finnen*, Helsingis 1887, ka Soome keeli), omil õpireisidel tehtud tähelepanekute põhjal. Teine Soome rahvateadlane Dr. U. T. Sirelius on kirjanduslike allikate põhjal kirjutanud Eesti ehituste ja kalapüügi- kommeh ja -riistade üle, esimest *Finnisch-Ugrische Forschungen*'ides 1906 — 1911 ja teist omas kapitaalses uurimuses „Über die sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen völkern“, Helsingis 1906. Sakslane, Kuresaare gümnaasiumi kooliõpetaja Friedrich Sigismund Stern on läinud aastasaja keskpaigu kogu Saaremaa rahvariideid üles joonistanud, mis *Õpetatud Eesti Selts* 1856 — 1871 avaldas; 1914. a. ilmus sest uus trükk Saaremaa Tundmise Seltsi poolt (*Verein zur Kunde Ösels*). Teine Saaremaalt pärit olev sakslane, arhitekt J. Gahlnbäck, tuntud Eesti ainelise vanavara harrastaja, on Balti Saksa kunstikuukirjas (*Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen*, IV) aastal 1910 Eesti puukannude üle kirjutuse avaldanud (über estnische Holzkrüge), sellele rikkalikult illustratsioone juure lisades, ka Eesti rahvariete kohta. Eesti ehituste kohta on ka venelane Solodovnikov kirjelduse avaldanud (*Жилище эстонцевъ въ его постепенномъ развитіи, Временникъ Эстляндской Губерніи II, Ревель 1895*), kuna Vene rahvateadlane Harusin kirjanduse põhjal on Eesti ehitusi käsitletud. Lühemaid märkusi muulaste poolt Eesti ainelise vanavara kohta siin üles lugema hakata viiks liiga pikale, pealegi pole nende kohta veel täielikku bibliograafiat olemas. D. Selenini poolt valmistatud venekeeliste etnograafiliste kirjutuste nimekirjas on loeteldud umbes 50 kirjutust, mis eestlastesse puutuvad.

II.

Meie eneste poolt on meie ainelise vanavara kohta olemas ainult mõned ajalehekirjutused, *Finnisch-Ugrische Forschungen*'ides leiduva, Dr. O. Kallas'e poolt kokkuseatud, eestlastesse puutuva bibliograafia järele 29 kirjutust ja 36 pilti, mis kogu Eesti ajakirjanduses 1900—1905

ilmunud, enam ehk vähem asjast huvitatud võhikute poolt. Aja kohta enne ja pärast seda puudub bibliograafia.

Proua Helmi Neggo on siin alal esimene eriteadlane, kes Helsingi ülikoolis sellekohase ettevalmistuse omandanud. Esimese kirjutuse Eesti rahvakunsti kohta avaldas proua Neggo veel üliõpilasena, „Suomen Museo“ nimelises kuukirjas 1913. a. (Helmi Reiman: Naisten puvt Kolga-Jaanin pitäjässä Viljannin maakunnassa Liivinmaalla). Pärastpoole on ta Eesti Rahva Muuseumi puuasjade näituse nimekirja kokku seadnud ja rahvakunsti küsimuste üle mõne kõne pidanud. Praegu teeb ta joo-
nistajate abil eeltöid Eesti mustrite iluväljaande jaoks.

Arvustatav broshüür on õieti programmkõne (peetud Eesti Rahva Muuseumis 27. XI. 1916) rahvariiete uurimise kohta Eestis. See sisal-
dab eneses Eesti Rahva Muuseumi rahvariiete kogude vaatlemise esialgsed
tulemused: paar üleüldist järeldust ja hulga probleeme. Esitan need
lühidalt, ühtlasi kaugemaid paralleele tõmmates muilt rahvuskultuurilise
elu aladelt nähtusile rahvakunstis. Kõrvalmärkusena olgugi siinkohal tähen-
patud, et teatud vaatlusala kitsus näib üleüldse autorile omane olevat,
juba ta varasemais katseis: autor ei näi palju tarvet tundvat üle oma
kitsama eriteaduse piiride vaadata, et üksikute nähtuste enesekeskist
ühendust kaugemas perspektiivis vaadelda.

III.

Autori esimene üldjäreldus on, et ühine valdav Eesti stiil puudub. Tõsi küll, on mingisugune põhjakiht geomeetrilist vööde ja kinnaste ornamentikat, kuid selt pinnalt kerkivad igas nurgas isesugused indivi-
duaalsed stiili iseäraldused, mis tunnistavad isesuguseist piiratumaist
kultuuripiirkonnist mineviku Eestis. Suuremaid stiililisi iseäraldusi (Tar-
vastus, Muhus) võiks autori arvates vahest vööra sisserändamisega seletada.

See joon Eesti rahvakunstis lubab õige huvitavaid sotsiaalseid järeldusi teha mineviku Eesti kohta. Nähtavasti pole Eesti kunagi olnud tihedalt kokkuliitununa kultuurilisena üksusena, tihedakoelisenahvusena, millest oleks läbi käinud palju ühiseid kultuurilisi sidemeid ja traditsioone. On ju teada, et enne sakslaste meie maale tulekut Eesti poliitiliseltki ühist tervikut ei kujutanud, osalt maa vähese asutuse ja omavahelise läbikäimise raskuse, osalt metsasaasunnikkude individualistliku, ebasotsiaalse hingelaadi tõttu, mis kõigile soomeugrilastele omane, muidugi sarnaste elutingimuste tõttu.

Muinaaegsele vabale Eestile järgnes 600-aastane orjuseaeg, mis purustas needki vähesed ühisrahvuslikud sidemed, mis olid kujunemas sakslaste siiatuleku aegu. Rahvas langes tagasi piiratud naturalistlikku majapidamisse, kolgaelusse, millesse teda surus võõras võim. Siin oli reaalne alus kitsamate hariduspiirkondade ja neid vastavate rahvakunsti stiilirühmade tekkimiseks.

Autori poolt peapiirdeis ülesjoonistatud stiiligeograafia on ütle mata tähtis saadus rahvakunsti uurimiselt. Detailselt väljatöötatuna võib see

juhatajaks olla üleüldisemate Muinas - Eesti kultuurgeograafiliste piirkondade selgitamisel. Loomulik on arvata, et stiiliühtlus on võimalik ainult teatavas läbikäimise-piirkonnas. See ühtlus peaks aga siis avalduma ka kõiges muus: keelemurdes, kommetes, rahvalauludes, puuriistades, vahest koguni antropoloogilises inimesetüübis. Kõiki neid küsimusi tuleb nüüd vabale arenemisteele astuval Eesti teadusel lahendada katsuda, üksikute teadusharude käsikäes töötamisel. Töö ühistulemusena oleks detailsem kujutus Muinas-Eesti kultuurilisest, keelelisest ja antropoloogilisest mitmekesisusest.

IV.

Teiseks autori peaväiteks on, et Eesti rahvakunsti stiilis puudub suurejooneline kompositsioonivõime, kuna üksikud detailid võivad esteetiliselt võrratumad olla.

Sel väitel on veel laialisem üleüldine kandvus, kui eelmisel: see iseloomustab mitte üksi meie rahvakunsti, vaid kogu meie vaimlist olemist. Me pole rahvana üleüldiselt võttes mitte hoopis vaesed vaimliste väärtuste poolest: meil on kõigest midagi, kuid see kõik kannab katkelisuse, fragmentaarsuse, juhuslikkuse pitselit: puudub laialisem plaan, puudub jätkuvus, kontinuiteet, laiem ulatus. Nii puuduvad meie rahvalauludes Kalevala ja Homeerose laulude taolised loomulikult kujunenud tsükliid (Kalevipoeg on kunstlikult tehtud), nii puudub ka meie ilukirjanduses tihti stiilikestvus, üksikute stiilipärlite peale vaatamata, mille kõrgusel aga ei suudeta püsida (võrdle Fr. Tuglas Eduard Wilde kohta Noor-Eesti Albumis III). Nii on lugu ka meie teadusega: meil ei ole liiga vähe inimesi, kes päris korralikult võivad teaduslikult mõelda, kuid kes seda siiski õige harva, katkeliselt teevad. Osalt on ju siin kõiksugu leivaküsimused süüdi, kuid igatahes mitte vähemal määral just teadusliku huvi enese ebapidevus, katkelisus.

Millest tunnistab see kõik? Selle peale võib vastata neuropsühholoogia, olgugi umbkaudselt, omade uurimismetoodide arenemata tõttu. Igale teaduslikult mõtlejale on ju selge, et hingeelu avaldused on orgaanilises ühenduses neid üleelava füüsilise organismiga, eriti selle peaaju ja närvikavaga. Tähenab, hingeelu mitmekesisuse algpõhjus peitub just peaajus ja närvikavas. Kõrvaliste mõjude allakriipsutamise ei muuda asja, sest need võivad hingeeluliselt ainult siis maksvusele pääseda, kui nad peaaju ja närvikava peale teatava füüsilise mõju on avaldanud.

Psühiaatrid on kindlaks teinud, et vaimline arenemine sünnib toore, vulkaanilise affektiivsuse väljastamise ja vaimlise pidevuse tekkimise kaudu. Alginimese metsikud tundeavaldused taltsuvad, kaotavad oma hävitava laadi, kuid selle tasuks tekib neid ühendav, teatud tundevärviline püsiv meeleolu, hingeline põhitoon, millest ikka ja alati üksikud tunde puhangud võivad kerkida. Need on seda selgemad ja jõurikkamad, mida elujõulisem on neid üleelav närvikava. Üks praeguse suurtelt osalt jõudusid rammestava valeskultuuri fataalselt kaasnähtusist on

aga just nende tundepuhangute haiglane nõrgenemine, ehk jälle närvlik ülihellus ja liialdav ülipingutus, kuna samal ajal hingeline põhitoon hõreneb ehk koguni katkeb. Ühe sõnaga, teatav tagasipööre alginimese arenemisastmele.

Sellelt seisukohalt on Helmi Neggo konstateeritud detailide ilu ja kompositsioonivõime puudumine suures stiilis õige paljuütlevad meie rahva psühofüsioloogia kohta. Me oleme arenemas, oleme arenemisvõimelised, kuid meie oleme praegu alles poolel teel: meil on üksikuid kõrgeväärtuslikuma vaimuelu elemente, kuid puudub selle pidev põhitoon, ulatus, mis ühendaks üksikuid momente, detaile monumentaalsemaks, suurejoonelisemaks ehituseks. Sellekohased kõrgemat vaimuelu kandvad peajulised protsessid on alles sporaadilised, hookaupsed, ei püsi nii kaua, et midagi suuremat saaks tekkida: närvikava helisemine kõrgemas toonis ei kesta kaua. Loodame, et meile tulevikus avarduvad arenemisvõimused meie rahva elujõudu kehaliselt ja vaimliselt sel määral karastavad ja virgutavad, et ka meil tekiks suuremal määral kõrgelaadilisema, intensiivse vaimuelu kontinuiteeti, mis on aluseks suuremale saavutusile vaimuväljal.

V.

Nagu juba öeldud, sisaldab Helmi Neggo kõne eneses hulga probleeme, milledest eelpool on juba puudutatud rahvakunsti stiili kohalikkude iseäralduste põhjusi. Siia liitub küsimus Tallinnamaa lilleornamentika algupärasest, mille taolist soome-ugrilaste hulgast ainult ungarlastel leidub. Autor näib kalduv olevat laenu oletama lääne poolt, kuid et küsimus alles teadusliku täpiseusega läbi uurimata, ei tee ta mingisugust eelotsust selie kohta. Samuti jätab ta lahtiseks Lääne-Euroopa kunstistiilide mõju küsimuse üleüldse, olgugi et ta mõnesuguseid Rootsi aja elementa arvab Eesti rahvakunsti konstateerida võivat. Lahtiseks jätab ta ka küsimuse katoliku kiriku mõjust Eesti rahvakunsti ja Eesti rahvakunsti vanusest üleüldse.

Olen ülesseatud probleemid seks loetlenud, et lugejale aimet anda sellest, missugused laialised küsimused võivad tekkida pealtnäha nii kitsal ja piiratud alal, kui on seda rahvakunst. Neid silmas pidades peaks rahvakunsti uurimise rahvuslik tähtsus kõigile iseteadlikkudele rahvaliikmetele küllalt selge olema.

VI.

Broshüüri kandvaks mõtteks on tõuliselt väljakujunenud oleku tähtsuse toonitamine rahvakunsti ühtlase stiili tekkimises. See moment pole teoreetiliselt küllalt selgesti esitatud. Mitmel kohal tähendatakse, stiil põhjenevat traditsioonides, mis on ajaloolise ja ühiselulise arenemise produktiks ega tarvitse just alati tõust sõna antropoloogilises mõttes oleneda; tähendatakse koguni, et geomeetriselise ornamentika tekkimisel kudemistehnika määravat osa on etendanud.

Teiselt poolt aga väidetakse, rahvusliku kunstistiili omapärasus olevat seda suurem, mida tugevamalt olevat arenenud rahva tõuline

individualiteet. Selle tõenduseks tsiteeritakse Ridalat, kelle mõju all nähtavasti tõuküsimuses ollakse. See väide sunnib oletama orgaanilist, võiks öelda antropoloogilist laadi sidet rahvakunsti stiili ja tõupsüholoogia vahel. Seda võiks tunnistada ainult teatud eelkalduvuste ja tunde-laadi mõttes, kuna rahvakunsti stiili konkreetset kujunenud vorm on ajalooliselt sündinud ühiselulise arenemise saadus.

Rahvakunsti loojaks peab autor „kogu rahva vaimu“, kes „töötajad ainult orgaaniks tarvitab“. See vaade on pärit romantiliste rahvusteoreetikute vaimlisest arsenaalist, olles meie varasemate ja hilisemate ärkamisaja tegelaste, muude seas Villem Reimani ilmavaate olulisemaks osaks. Nüüdisaja kainem, teaduslikum rahvuslik ilmavaade aga ei luba niisugust üleüldistavat rahva konkreetse hingeelu avalduste mitmekesisuse personifikatsiooni ja substantsiatsiooni, sest et sellele ajutootele mingisugune konkreetne realiteet ei vasta. Reaalselt on olemas ainult individuaalsed hingeelud ja nende väga keerulised ja mitmesugused vahekorrad, ühinemised ja jagunemised, mõjud olevikust ja minevikust (traditsioonid, tõulised omadused) ja ka kujuteldavast tulevikust (ideaalid). Kõike seda on võimatu väljendada ühe ebamäärase ja mitmeti seletatava formuliga, nagu „rahvavaim“.

Samas ühenduses arvab autor, moodsa inimese tegevuses olevat palju juhuslikku, võõra mõju all sündinut, ja see polevat mitte dokument looja hingest. Teaduslikult seisukohalt peab siiski tunnistama: ka kõik juhuslik ja võõra mõju all sündinud on dokument looja hingest, ainult vähema väärtusega, kui kõrgema spontaanse loomise saadus, mis kogu inimese hinge liikuma paneb, ta sisemised saladused esile toob.

VII.

Ühiselulist momenti pole rahvakunsti elutingimuste käsitlusel küllalt tõsiselt arvesse võetud. On kõneldud talupojakunsti traditsionaalsusest, kuid pole selgesti ära tähendatud seda ühiskondlikku korda, mittefeodalistlikku ehk feodalistlikku naturaalmajapidamist, mis on õieti selle traditsionaalsuse aluseks ja võimaldajaks. Veel vähem selgust on rahvakunsti kustumise protsessi sotsiaalse tagaseina äratähendamisel. Kõneldakse küll vabrikukultuurist ja vabrikutööstusest ja nende kaudu tarvitusele tulnud aniliinvärvidest, mis algupärase stiilitraditsiooni purustanud, kuid nagu ei nähta, et see on ainult üks moment kogu maailma valdavast määratumast ühiselulisest liikumisest, kapitalismi tulekust, mis ei purusta ainult vana maailma feodalistliku naturaalmajapidamise korra, vaid hävitab ka määratuma hulga vanu kohalikke traditsioone ja iseäraldusi, nende seas ka rahvakunsti stiili, ruumi tehes teistsugusele ilmavaatele ja hingeelule, teistsugusele üldeuroopalisele labastatud stiilile, milles mängivad peaosa rahvusvahelised elemendid, nagu majanduslikus elus rahvusvaheline kaubavahetus ja kapitaal.

VIII.

Paar sõna broshüüri keele kohta. Ses on üksikuid keelevigu: „sugulusrahvastega“ peab olema „sugulasrahvastega“, „ühtluseks ühendavad“, p. o. „üksuseks“, „katoliigu“, p. o. „katoliku“. Kaheksa korda haavab keeletunnet abstraktiste nimisõnade tuletuslõpp „-likus“, mis „-likkus“ peaks kuuluma.

Broshüüri ilustab 4 ornamentit Eesti Rahva Muuseumi kogudest, kaks neist puhasgeomeetrilist laadi, kaks lilleornamenti. Vahest saame neid tulevikus rohkemal arvul värvilisis väljaandeis maitsta.

Lõppeks tahaksin kindel olla, et see programm mitte ainult programmiks ei jää, vaid et sellele järgneb autorilt tulevikus üksikute eriküsimuste üksikasjalikum läbitöötamine, mis jällegi uusi perspektiive avaks ja uusi küsimusi tekitaks meie rahva tundmaõppimises. Tahaksin kindel olla, et autor ei jäta tarvitamata Eesti rahvakunsti mõistmiseks seda võtit, mis seda korda ainult temal käepärast on.

Villem Ernits.

Üleskutse.

Meil on mitmed väljapaistvad kunstnikud, kirjanikud, heliloojad ja näitlejad varakult surnud, jättes meie noore kultuuri tühje kohti. Nende teosed on siin-seal laiali pillatud, unustusse ja kaduvusse varisemas. Samuti teame nende elust ja loomisest üsna vähe. Tarvis on aga nende teoseid seltskonnale kättesaadavamaks teha ja nende elamisest-loomisest selget pilti saada; sellega lisame meie kultuuriloosse peaaegu täitsa puuduvat tähtsa ja huvitava peatüki.

Seesama maksab ka meie vanemate kultuurikandjate kohta.

Nüüd asub Haridusministeeriumi kunsti- ja muinsusosakond teoste registreerimisele ja elulooliste materjaalide korjamisele ja palub kõiki, kes omavad meie ärkamisaja tegelaste ja noorelt surnud kujurite (see sõna määrab siin kõigi kunstide aladel tegutsejaid) töid ja käsikirju, sellest nimetatud Osakonnale teatada. Samuti palub Osakond kõiki, kes mainitud tegelaste ja kujuritega isiklikult kokku puutunud või kes neist üht ja teist nii üleüldis-tähtsat kui isiklikku teavad, seda kirja panna ja Haridusministeeriumi kunsti- ja muinsusosakonnale saata, ka kujurite ja tegelaste kirju; kui aga keegi juba omab eluloolisi materjale ja nendest või kirjadest lahkuda ei taha, siis palub Osakond sellest vähemalt teatada.

Kogutud materjaalid ja teated oleksid aluseks, mille peal võimalik kultuuriloolisi uurimisi teha ja tulevikus reproduktsioonide, nootide ja raamatute väljaandmist teostada.

Vanemaist tegelastest ja kujuritest, kelle teostest ja eluloolistest materjaalidest kunsti- ja muinsusosakond huvitatud, oleksid esimeses joones järgmised: Kr. Jaak Peterson, Fr. R. Kreutzwald, J. V. Janssen, Lydia Koidula, J. Hurt, C. R. Jakobson, K. Maybach, Köler, vennad Grenzsteinid, Aadu Reinwald j. t.

Nooremaid kujuritest: Juh. Liiv, Jaan Oks, E. Obermann, O. Kalis, Tuul, B. Tomasberg, H. Lukk, A. Uurits, R. Tobias, Th. Altermann. j. t.

Haridusministeeriumi Kunsti- ja muinsusosakonna juhataja:

J. Kompus.

Sekretäär: K. Adson.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„Eesti Kirjandus“

jätkab 1919. a. oma ilmumist senisel kujul, J. W. Weski tegeval toimetusel.

Tellimisebind: 12 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ seniseid aastakäikusi, peale I (1906), III (1908), XI (1916) ja XII (1917), on toimetusel veel tagavaral. Nende hinnad:

II aastakäik (1907) 2 marka.

IV-X „ (1909—1915) à 5 marka.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. 2. jagu. Hind 4 mrk.
Fr. R. Kreutzwald, Paar sammukest rändamise teed.
Hind 3 m. 60 p.

Joh. Kunder, **Eesti vanemad laulikud.** Hind 1 m. 65 p.
Mitte väes, vaid tões. Valitud kogu L. Tolstoi juttusi,
tõlkinud K. Leetberg. Hind 3 mrk.

V. Ridala, **Anna Haava 50-aastase sünnipäeva puhul.**
Hind 90 p.

Dr. Mihkel Weski 25. surmapäeva mälestuseks. Hind 90 p.

Joh. Aavik, **-line ja -lik lõpulised omadussõnad.** H. 80 p.

J. Jõgever, **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 6 m.

J. Jõgever, **Käänamise ja pööramise tabelid Eesti kirjakeeles.** Hind 1 mrk.

Kodumaa taimed I. Hind 5 marka.

Keemia sõnastik. Hind 60 p.

Tellimiseaadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Seltsamal aadressil tuleb ka seltsi liikmemaksu õiendada. Liikmemaksu suurus 1918 ja 1919. a. à 5 mrk., eluaegne (ühekoradne) liikmemaks 75 mrk.

Eesti Kirjanduse Selts.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

„Postimehe“ trükk, Tartus.